

Rośliny święcone w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r.

Blessed plants reported in Józef Rostafiński's (1850–1928) questionnaire, distributed in 1883

Piotr Köhler

Instytut Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Kopenika 27, 31-501 Kraków
e-mail: piotr.kohler@uj.edu.pl

ABSTRACT. In 1883, an ethnobotanical enquiry was distributed by Józef Rostafiński (1850-1928), professor at the Jagiellonian University in Cracow (then Austro-Hungary). Two questions concerned the blessing of plants by Polish people during various holidays. Information on the plants was included in letters from 76 correspondents. The most plant names – 90 – were provided by Apolinary Chrzanowski. These names were used in the Janów district in the Lublin 'gubernya'. Rostafiński received a total of 1,052 records (13.84 records per respondent, median – 9). Ca. 160 species and at least 48 genera of plants, blessed during various religious ceremonies, were identified in the submitted responses. The most frequently blessed were *Sedum acre* L. and *Artemisia abrotanum* L. – 43 records each, and *Thymus* sp. – 40. Plants were blessed during the following holidays: Epiphany (4 records: 2 species, 2 records indet.), Easter (10 records: 6 species, 1 genus, and 1 indet.), Pentecost (15 records: 9 species, 3 genera), Corpus Christi (426 records: 86 species, 33 genera, 31 indet.), Assumption of Our Lady (585 records: 125 species, 43 genera, 53 indet.), eve of St. John (St. Ivan) (3 records: 3 species), St. Blaise (1 record: 1 genus), St. Nicholas (1 record: 1 species), weddings (2 records: 2 species), unspecified celebrations (4 records: 3 species). Blessed plants were stored and then used, generally as drugs or for magical purposes.

Key words: historical ethnobotany, blessing of plants, folk customs, Epiphany, Easter, Pentecost, Assumption of Mary, holydays, Poland

Wstęp

Święcenie roślin ma bardzo długą tradycję, korzeniami sięgającą starożytności. Do Polski przyszło z Niemiec (Rostafiński 1922). Najnowsze badania tego zwyczaju przeprowadza na terenie Polski Łukasz Łuczaj (2009, 2011a i b, 2012, 2013; Oklejewicz & Łuczaj 2015). W 1883 r. krakowski botanik i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Rostafiński (1850–1928) rozpiisał ankietę etnobotaniczną. Dotychczas ukazało się kilka cząstkowych opracowań tej ankiety (Köhler 1986, 1987, 1993a, b i c, 2010, 2013a i b, 2014a, b i c, 2015a, b, c, i d; Łuczaj 2008, 2011a, 2012, Łuczaj & Köhler 2011, Łuczaj i in. 2013), dlatego bardziej szczegółowe informacje jej dotyczące nie są tu podane. Podobnie nie podana jest tu lista respondentów, lista miejscowości czy obszarów, gdzie używane były dane nazwy, ani też mapka pokazująca geograficzne rozmieszczenie tych miejscowości. Są one zamieszczone we wcześniejszych publikacjach (Köhler 1993a, Köhler 2015a).

Dwa pytania zawarte w rozdziale IX. „Środki” kwestionariusza ankiety dotyczyły święcenia roślin:

„62. Jakie zioła zbiera lud na wianeczki poświęcone na Boże Ciało? Jakie wsadza w strzechę w wilję św. Jana lub Zielone Świątki? Do czego tych ziół używa?”

63. Jakie zioła zbiera lud na tak zwane ziele, które się święci 15 Sierpnia? Wypisać wszystkie i dowiedzieć się czy lud zbiera je na miedzach, i czy ma np. zwyczaj zbierać na 7 czy na 9 miedzach. Do czego tych ziół używa?”

Rostański otrzymał prawie 860 listów od około 370 respondentów. Informacje o święconych roślinach znalazły się w odpowiedziach nie tylko na te dwa powyższe pytania, sporadycznie zawarte były także w odpowiedziach na inne pytania. W niniejszym opracowaniu wszystkie te dane zostały uwzględnione.

Rostański w pytaniach wymienia tylko dwa święta, podczas których święcone były rośliny: Boże Ciało i Matki Boskiej Zielnej. Z nadesłanych odpowiedzi wynika, że świąt takich było jednak więcej: Trzech Króli (oficjalna nazwa: Święto Objawienia Pańskiego, obchodzone 6 stycznia), św. Błażeja (3 lutego), Wielkanoc (Niedziela Wielkanocna, Zmartwychwstanie Pańskie) i poprzedzająca ją Niedziela Palmowa, Zielone Świątki (Zesłanie Ducha Św.), Boże Ciało wraz z oktawą tego święta (Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa), wigilia św. Jana (23 czerwiec), Matki Boskiej Zielnej (Kwietnej) (Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, 15 sierpnia), św. Iwana (18/31 sierpnia), św. Mikołaja (6 grudnia), oraz ślubny.

Celem niniejszej pracy jest opracowanie informacji dotyczących święconych roślin otrzymanych przez Rostańskiego w rezultacie ankiety.

Materiały i metody

Podstawą opracowania są listy nadesłane Rostańskiemu w odpowiedzi na jego ankietę ogłoszoną w 1883 r. Z listów tych wyekscerpowano informacje dotyczące święcenia roślin: nazwisko autora listu, datę wysłania listu, nr pytania, którego odpowiedź dotyczy, ludową nazwę rośliny podaną przez autora odpowiedzi, ewentualną nazwę łacińską gatunku (jeśli autor listu podał), oraz zastosowanie danej rośliny (patrz: aneks). Informacje te posłużyły do utworzenia bazy danych liczącej 1052 rekordy (definicja takiego rekordu – patrz Łuczaj & Köhler 2014: 6).

Kolejnym etapem opracowania była identyfikacja ludowych nazw roślin z gatunkami botanicznymi. Nazwy łacińskie gatunków, do których odnosiły się nadesłane nazwy ludowe, zidentyfikowane zostały na kilka sposobów. Czasem już sam Rostański w listach wpisał nazwy łacińskie na podstawie otrzymanych od respondentów okazów roślin. Te oznaczenia należy uznać za pewne. Spora grupa autorów listów podała nazwy łacińskie, które z dużym prawdopodobieństwem poprawności można przyjąć. W przypadku nazw kaszubskich do identyfikacji gatunków wykorzystano słownik Sychty (1967–1976), pracę Muszyńskiego (1936), jak i pomoc pana Jerzego Nocela z Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (za co bardzo w tym miejscu pragnę gorąco podziękować). W paru przypadkach posłużono się innymi słownikami (Arct 1916, Elektroniczny słownik..., Szcześniak 2008). Dla części nazw ludowych podano łaciński ekwiwalent na podstawie analogii. W takich przypadkach oznaczenie może być problematyczne czy też hipotetyczne szczególnie ze względu na nazwy homonimiczne czyli określające dwa lub nawet więcej różnych taksonów, a podane przy tych nazwach ludowych nazwy łacińskie należałyby traktować raczej jako propozycje niż pewne oznaczenie. Spośród 1052 rekordów, 85 nie zostało zidentyfikowanych z żadnym gatunkiem, po części z powodu unikatowości danego fitonimu i braku dokumentujących go okazów zielnikowych, a po części z powodu użycia przez respondentów nazw zbiorowych np.: „wszystkie zboża”, „wszystkie rośliny hodowane”, „jarzyny wszystkie”, „kłosy zbóż”, „zioła ogrodowe”, „wszystkie rośliny dzikie”. Pozostałe 967 nazw zidentyfikowano z gatunkami lub rodzajami.

Rezultaty

Informacje na temat święcenia roślin zawarte były w listach od 76 korespondentów. Najwięcej nazw roślin – 90 – podał Apolinary Chrzanowski z Józefowa koło Otwocka. Nazwy te używane były w powiecie janowskim w guberni lubelskiej. Rośliny je noszące zidentyfikowane zostały do 58 gatunków i 11 rodzajów¹, a 5 nazw pozostało niezidentyfikowanych. Następną w rankingu liczby przysłanych nazw była Marina Tomaszewska z Winnik w Samborskiem (Galicja). Podała oddzielnie

¹ Niektóre gatunki czy rodzaje powtarzały się kilkakrotnie.

nazwy używane w Winnikach oraz oddzielnie – w Kudynowcach w Złoczowskim, łącznie 55 (zidentyfikowane do 19 gat., 7 rodz., a 7 niezidentyfik.). Kolejny był W. Łękawski z Warszawy. Dostarczył 50 nazw (30 gat., 9 rodz., 2 niezidentyfik.); nie podał, niestety, rejonu, w którym były używane. Łącznie z korespondencji Rostafińskiego wyekscerpowano 1052 rekordów, co daje 13,84 rekordu na jednego respondenta (mediana – 9).

W nadesłanych odpowiedziach zidentyfikowano około 160 gatunków oraz co najmniej 48 rodzajów roślin, które święcono podczas różnych uroczystości religijnych (tabela 1). Najczęściej święcono: *Sedum acre* L. i *Artemisia abrotanum* L. – po 43 rekordy, i *Thymus* sp. – 40, często: *Mentha* sp. – 29, *Artemisia vulgaris* L. – 25, *Drosera* sp. – 23, *Daucus carota* L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang. var. *sativus* Hoffm. – 21 i *Tanacetum vulgare* L. i *Papaver somniferum* L. lub *P. rhoas* L. – po 20, a *Alchemilla vulgaris* L. sp. aggr. 18 rekordów.

Poniżej przeanalizowane są otrzymane dane w odniesieniu do poszczególnych świąt.

a) Trzech Króli

Czterech autorów podało informacje o święceniu roślin podczas święta Trzech Króli. Kostrzewski poinformował o święceniu w powiecie pleszewskim (Wielkie Księstwo Poznańskie²) korzeni *Bryonia alba* L. oraz *Juniperus communis* L. Te poświęcone korzenie służyły następnie do okadzania krowy, gdy była „chora na wymię”. Jałowiec, ale tym razem jego gałązki wraz z szyszkojadami lub same szyszkojagody, święcono w Sieradzkim w guberni piotrkowskiej (Stanisława Okolska, wieś Zabłocie w powiecie łaskim)³. O święceniu miry, inaczej swojskiego kadzidla leśnego (czyli żywicy drzew iglastych znajdującej w mrowiskach w lesie), informowało dwóch respondentów: Jan Matulewicz odnotował to we wsi Maciejowice w powiecie garwolińskim, oraz aptekarz Łękawski (nie podał miejsca).

b) Wielkanoc

W okresie Wielkanocy święcono 6 gatunków i 1 rodzaj roślin, a 1 rekord pozostał nieoznaczony (łącznie 10 rekordów). W niedzielę palmową wykonywano z roślin palmy, które następnie były święcone. W wielką sobotę rośliny, jako dekoracja „święconki”, były święcone niejako „przy okazji”. Chrzan (*Armoracia rusticana* P. Gaertn., B. Mey. & Scherb.) wymieniony został tylko z Podpniewek (powiat pniewski, W. Ks. Poznańskie). Był dodatkiem do „święconki” i spożywano go w Wielkanoc przed innymi pokarmami – na „wzmocnienie żołądka” (A. Olsztyński). *Buxus sempervirens* L. służył do przystrajania „święconki” (Adam Woliński, Oporów, powiat poniecki, W. Ks. Poznańskie). W powiatach kaliskim i wieluńskim (gubernia kaliska) święcono w niedzielę palmową *Carthamus tinctorius* L. (identyfikacja przypuszczalna). *Prunus spinosa* L. święcona była w Maciejowicach (powiat garwoliński). Następnie starta i dodana do nasienia tataraki podczas siewu miała zapewnić lepszy urodzaj (Jan Matulewicz). O święceniu przypuszczalnie *Staphylea pinnata* L. donosił z powiatu skoczowskiego I. Raszka. Według niego roślina ta zbierana była przez katolików na palmy wielkanocne święcone w niedzielę palmową. Wetknięcie jej następnie za lustro i obrazy zapewniało katolikom szczęście w domu. Spalona wraz z całą palmą podczas burzy chroniła ich zabudowania od pioruna, a zatknięta z kolei za prawy róg krowy znacznie podnosiła jej mleczność. O święceniu palm na Wielkanoc informowali: ksiądz ukrywający się pod inicjałami K.W.Kr. – w powiatach kaliskim i wieluńskim, Stanisława Okolska – we wsi Zabłocie w Sieradzkim, i Witold Horodyński – z Niedźwiadki w Ziemi Łukowskiej. Te poświęcone palmy wraz z gromnicami stawiane w oknach w czasie burzy chroniły przed piorunem (wieś Zabłocie, powiat łaski). Łodygi *Salix* sp. i zasuszone liście *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud służyły do wykonywania palm wielkanocnych. Po powrocie z kościoła połykano trzy kotki (bazie) wierzbowe „jako pierwsze święcone” (Stanisława Okolska, wieś Zabłocie, powiat łaski, Sieradzkie, gub. piotrkowska).

² Wprawdzie Wielkie Księstwo Poznańskie jako nazwa jednostki administracyjnej oficjalnie nie funkcjonowała już od 1848 r., jednakże nadal pozostawała w użyciu społecznym (o czym świadczy treść nadesłanych listów). Nazwa ta pozostała także w pełnej tytulaturze królów Prus, a następnie cesarzy niemieckich.

³ Podobny zwyczaj z Kurpiów z okresu międzywojennego podaje Chętnik (1928: 272).

c) Zielone Świątki

Najwyraźniej Rostański nie wiedział o tradycji święcenia roślin na Zielone Świątki, skoro tego święta nie wymienił w pytaniach swej ankiety. O istnieniu takiego zwyczaju w Winnikach (powiat samborski, Galicja) poinformowała go Marina Tomaszewska, a w niedalekiej Grąziowej nad Wiarem (powiat dobromilski, Galicja) – Julia Dydyńska. Dla równowagi w tamtych rejonach roślin nie święcono za to na Matkę Boską Zielną. Byłby to więc rodzaj „wikaryzmu obrzędowego”. Oprócz wyżej wymienionych autorek jeszcze tylko Jan Hernes podał informację z Mijanowa i Trzemeszna (W. Ks. Poznańskie) o święconym gatunku rośliny z okazji tych świąt. Ci trzej autorzy przesłali Rostańskiemu łącznie 15 rekordów (9 gat., 3 rodzaje), z których aż 13 podała Marina Tomaszewska, pozostałych dwóch autorów – po jednym. Rośliny zbierano gdziekolwiek, nawet nie było wymogu zbierania ich z miedz. Po święceniu i wysuszeniu służyły do ochrony zabudowań domowych przed piorunami („Gdy grzmi, gdy wielka burza sypią to ziele na ogień” – M. Tomaszewska).

d) Boże Ciało

Jednym z dwóch świąt, podczas których dochodziło do święcenia roślin na masową skalę, było Boże Ciało. W listach od 41 respondentów znalazły się wzmianki o święceniu roślin w to święto. Najwięcej informacji podała Izabela Jędrzejewiczowa – 29 rekordów (19 gat., 8 rodz., 1 nieozn.), tylko nieco mniej – po 28 rekordów – Apolinary Chrzanowski (19 gat., 5 rodz., 2 nieozn.) i Marina Tomaszewska (15 gat., 6 rodz., 3 nieozn.). Z listów wyekscerpowano łącznie aż 426 rekordów (w tym zidentyfikowano 86 gatunków i 33 rodzaje, a 31 pozostało nieoznaczonych). Najczęściej podawanymi przez respondentów roślinami były: *Sedum acre* L. i *Thymus* sp. – po 29, *Drosera* sp. – 21, *Mentha* sp. – 16, oraz *Artemisia abrotanum* L. i *Tilia* sp. – po 13. Z roślin, jeszcze przed poświęceniem, pleciono zwykle wianki (323 rekordów)⁴. Częściej były to wianki wielogatunkowe, niekiedy tylko – jednogatunkowe; w tym drugim przypadku do święcenia przynoszono więc wiele wianków (Witold Horodyński: „Každy wianek z oddzielnej rośliny” – wieś Niedźwiadka, Ziemia Łukowska). Jedynie 29 rekordów wskazuje na święcenie w oktawę Bożego Ciała. Pozostałe nie zawierają na ten temat informacji. Czyżby to było oczywiste dla piszących odpowiedzi na ankietę? A może inny był przebieg święcenia (obecnie święci się w oktawę)? Na tę ostatnią możliwość wskazuje jedna odpowiedź zawierająca szczegółowy opis przebiegu święcenia wianków: w Boże Ciało wianki wieszano na monstrancji lub kładziono na ołtarzu, gdzie leżały przez następny tydzień; dopiero w oktawę Bożego Ciała były zabierane (Antoni Gdowski, informacja dotyczyła wsi Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska, lub wsi Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska).

Po wysuszeniu wianki miały zastosowania lecznicze lub magiczne. W niebezpieczeństwie (np. burza czy choroba kogoś z domowników lub zwierząt gospodarskich) sypano wianki na ogień. Dym z takich wianków miał chronić przed burzą czy chorobą (Marina Tomaszewska). Bardzo wielu respondentów podaje jako główne zastosowanie wianków – okadzania chorych. Wianki zawieszane były także nad drzwiami lub oknem, co miało chronić dom przed piorunami i dostępem wszelkiego zła (Franciszek Wodecki). Niekiedy na granicach pól zakopywano je wraz z dodatkami wzmacniającymi ich moc (np. z kartkami papieru z fragmentami *Ewangelii*), co miało chronić uprawy przed gradem i burzami (Antoni Gdowski, Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska lub Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska). O podobnym zwyczaju w pow. kieleckim (wieś Lelowice) i łowickim (wieś Mysłaków), ale odnotowanym prawie 35 lat później, pisze Marian Wawrzeniecki (1916).

e) Matki Boskiej Zielnej

Świętem, podczas którego święcono najwięcej roślin, było święto Matki Boskiej Zielnej. Informacje o święconych roślinach podało 60 autorów, najwięcej – Apolinary Chrzanowski – 62 rekordy (44 gatunki, 7 rodzajów, 3 niezidentyfikowane), które dotyczyły powiatu janowskiego w guberni lubelskiej i Józefowa koło Warszawy, W. Łękański – 35 rekordów (24 gatunki, 5 rodzajów, 1 niezidentyfik.) nie podał rejonu, którego dotyczyły, Adam Kubaszewski – 30 rekordów (17 gat., 5 rodz., 6 niezidentyfik.) dotyczących okolic Pleszewa w Wielkim Księstwie Poznańskim, Aleksandra Trzcinańska – 28 rekordów (17 gat., 6 rodzajów, 2 niezidentyfik.) z Łyszkowic w guberni warszawskiej. Z listów wyekscerpowano łącznie aż 585 rekordów (w tym zidentyfikowano 125 gatunków i 43 rodzaje, a 53 pozostały niezidentyfikowane). Najczęściej podawanymi przez respondentów roślinami

⁴

O znaczeniu wianków i wieńców pisze m.in. Kowalski (1996).

były: *Artemisia abrotanum* L. – 28 rekordów, *Daucus carota* L. – 20 rekordów, *Papaver somniferum* L. lub *Papaver rhoeas* L. – 18 rekordów, i *Artemisia vulgaris* L. – 17 rekordów. Z roślin przeznaczonych do święcenia układano bukiety, które przybierając niekiedy znaczne rozmiary przypominały nawet snopki (Kostrzewski, powiat pleszewski, W. Ks. Poznańskie). Najczęściej starano się, by jak najwięcej gatunków i jak najwięcej okazów roślin z danego gatunku zostało poświęconych. Bukiety najczęściej były wielogatunkowe (np. Stanisława Okolska: „na dzień Matki Boskiej Zielnej 15 sierpnia znoszone bywają do kościoła pęki ziół do poświęcenia w jedną wiązkę wraz z pękami zboża ułożone” – wieś Zabłocie, powiat łaski, Sieradzkie), tylko czasem – jednogatunkowe (Jan Matulewicz: „Na Matkę Boską Zielną zbiera się pęk, rodzaj bukietu, zawsze z jednakiego ziela złożony” – Maciejowice, powiat garwoliński). Rośliny zbierane były wszędzie, nie przestrzegano już nakazu zbierania ich na 7 czy 9 miedzach (Adam Kubaszewski: „Z ilu zaś miedz lub granic takowe zbierane być mają nie stanowi to dla nich warunku, ponieważ z zapytanych osób żadna nie mogła nic pewnego powiedzieć, jedna tylko kobiecina mówiła, że zbierają z 7 i 9 miedz” – okolice Pleszewa, W. Ks. Poznańskie; Elżbieta Kraska: „Dawniej się zbierało z 9 miedzów; dziś, gdzie miedze szerokie pokasowane najwięcej z boru biorą ziela.” – Trzemeszno, W. K. Poznańskie).

Poświęcone rośliny po wysuszeniu przechowywane były w domu na strychu („pod dachem”). Służyły następnie przez cały rok do ochrony przed niepożądanymi zjawiskami atmosferycznymi (grad, susza), czy przed przypadkami losowymi, jak choroba ludzi czy zwierząt gospodarskich (Elżbieta Kraska: „Używają tego poświęconego ziela na różne choroby, i to robią z nich naparzenia, kąpiele i kadzenia, herbat zaś nie robią” – Trzemeszno, W. K. Poznańskie). Miały też i magiczne zastosowania (Jan Matulewicz: „marchew i ziele inne z bukietu z dzięglem gotuje się i wylewa na rozstajne drogi, lekarstwo to jest od suchot” – Maciejowice, powiat garwoliński; Apolinary Chrzanowski o leszczynie: „święcą w dzień Matki Boskiej Zielnej; nigdy w nią piorun nie uderza i dlatego napadnięci w lesie przez burzę kryją się pod leszczyną lub idąc niesą jej gałęzie pod pachą” – powiat janowski, gub. lubelska).

f) Inne uroczystości

Respondenci podali także inne uroczystości, przy których święcone były rośliny: wigilia św. Jana (św. Iwana) – 3 rekordy, św. Błażeja – 1 i św. Mikołaja – 1, oraz śluby – 2, a także bliżej nieokreślone uroczystości – 4 rekordy. Podczas pierwszego z wymienionych świąt święcono 3 gatunki: *Alnus glutinosa* Gaertn. i *Sambucus nigra* L. – w Mijanowie, Trzemeszno (W. Ks. Poznańskie) (Jan Hernes, brak informacji o dalszym zastosowaniu), a *Sedum acre* L. – między Stanisławowem a Haliczem (Galicja), używane było następnie na ból zębów, do okadzania słabych lub leczenia krwi, gdy ją „gadzina ukąsi” (Aleksander Hohn). Podczas drugiego z wymienionych świąt w Wąglczewie (powiat sieradzki) święcono jabłka, które potem miały pomagać w bólu gardła (Stanisława Okolska). W Maciejowicach (powiat garwoliński) dzieci święciły w dniu św. Mikołaja *Cannabis sativa* L. razem z chlebem i pieniędzmi w intencji, by święty ten „strzegł małych pastuszków i ich bydło od zwierza (wilków)” (Jan Matulewicz). Podczas ślubów w Podpniewkach (powiat pniewski, W. Ks. Poznańskie) używano zamiast obrączek – malutkich święconych wianeczków z *Ruta graveolens* L. i *Tripleurospermum inodorum* L.⁵ (Jan Matulewicz). Natomiast użycie mirtu do ślubnych obrączek na Śląsku w początku XX w. podaje Wesołowska (1991: 236). Być może więc zwyczaj zastępowania złotych obrączek – roślinnymi podczas ślubu był powszechniejszy, skoro odnotowany został w Poznańskim i na Śląsku.

W przypadku niektórych gatunków nie było ważne święto, podczas którego były święcone, ale liczba powtórzonych obrzędów (święceń). Siedem razy należało święcić korzeń *Bryonia alba* L., być może by osiągnął odpowiednią moc. Podobną liczbę powtórzeń miało być święcone drewno *Taxus baccata* L. Dane te, przekazane przez Stanisławę Okolską, dotyczą wsi Dziwle i Zabłocie (powiat łaski, Sieradzkie, gub. piotrkowska). Ta sama autorka podaje, że cis 9 razy święcony używany był przeciw wścieklicznie. Lud ruski (brak bliższych informacji) używał święconych owoców *Pyrus communis* L.: kobieta ciężarna powinna była je jeść w celu ochrony płodu przed wrogą istotą zwaną Dziecińcem, Dietiacze (dr Świerzbieński).

⁵ Oznaczenie prawdopodobne.

Uwagi końcowe

Zbieranie informacji w ramach ankiety Rostafińskiego nie było, z obecnego punktu widzenia, wystandaryzowane. Z tego względu bardziej szczegółowe analizy uzyskanych niejednorodnych danych raczej nie są możliwe. Można pokusić się jedynie o dość ogólne stwierdzenia.

Z otrzymanych odpowiedzi wyłania się, przynajmniej w ogólnych zarysach, interesujący i zróżnicowany obraz rytualnego święcenia roślin w latach osiemdziesiątych XIX w. na ziemiach polskich. Zwyczaj ten był wszędzie jeszcze bardzo żywy, choć w różnych rejonach praktykowany z różną intensywnością. Głównym celem tego zabiegu nie było błogosławieństwo czy dziękczynienie, jak to się teraz podaje (np. Kopeć 1998). Głównym celem było zwiększenie mocy jak największej liczby gatunków (i egzemplarzy) roślin, w przypadku święcenia w Boże Ciało i na Matkę Boską Zielną, by je potem wykorzystywać w celach leczniczych przeciwko różnym chorobom czy dolegliwościom, oraz w celach magicznych, przeciw niekorzystnym zjawiskom przyrodniczym i losowym, czy przeciwko „złemu”⁶. Gatunki poddawane rytualnemu święceniu pochodziły zarówno z uprawy, jak i ze stanu dzikiego. Wydaje się, w świetle otrzymanych odpowiedzi wskazujących na nieprzestrzeganie podczas zbierania ani miejsca, ani asortymentu zrywanego „ziela”, że znacznie ważniejszy był sam zabieg święcenia, niż rzeczywiste własności (przynajmniej lecznicze) święconych roślin, co może potwierdzać zbieranie często przypadkowych gatunków z dowolnych miejsc. Drogie lekarstwa wytwarzane przez aptekarzy były w większości niedostępne prostemu ubogiemu wiejskiemu ludowi, który nadal hołdował przekonaniu, że choroby są dziełem (darem) Boga, który na każdą z nich stworzył także odpowiednią roślinę jako lek. Stąd te znaczne ilości święconego „ziela” – musiało wystarczyć na cały następny rok dla wszystkich domowników i całego inwentarza.

Zwyczaj święcenia roślin na Matkę Boską Zielną w niektórych rejonach nie był tak dawny, jak sądził Rostafiński (1922). W pewnych rejonach białoruskich na terenach zamieszkałych przez ludność prawosławną zwyczaj ten był całkiem świeżej daty. Jeden z respondentów szacował go nawet na zaledwie kilkanaście lat. Miał zostać wtedy przejęty od katolickiej szlachty, która, po zesłaniu na Syberię za udział w powstaniu styczniowym, przez kilka lat po powrocie ze zsyłki mieszkała na terenach prawosławnych na Białorusi (J. Słotwińska, Rawonice, powiat ihumeński, gub. mińska). Tych kilka lat wystarczyło, by miejscowa ludność przejęła ten zwyczaj.

Ciekawą kwestią są gatunki, które mogłyby być wskazane jako bardziej niż inne charakterystyczne dla danego święta. Gdyby pominąć różnice w geograficznych zasięgach różnych gatunków oraz różnice etnograficzne, to można by w przypadku większej liczby rekordów z danym gatunkiem obliczyć jego „przywiązanie” do danego święta (procentowy udział liczby rekordów z danym gatunkiem w danym święcie w sumarycznej liczbie rekordów z danym gatunkiem we wszystkich świętach). Tak wyliczone „przywiązanie” może pokazywać, czy dany gatunek można uważać za charakterystyczny dla tego, a nie innego święta. Im gatunek bardziej „przywiązany” tym bardziej charakterystyczny. W przypadku Matki Boskiej Zielnej najbardziej „przywiązanym” do tego święta gatunkiem wśród święconych okazał się być *Helianthus annuus* – aż 100%. Jest to bardzo zaskakujące. Słonecznik pochodzi z Ameryki Północnej. W chwili rozpisania ankiety był znany w Polsce dopiero od około 200 lat. Uprawiany był głównie ze względu na olejodajne nasiona. Ale dlaczego był święcony wyłącznie 15 sierpnia (czyli dlaczego był całkowicie pomijany przy okazji innych święceń)? Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Może decydowały walory dekoracyjne? Niezależnie od przyczyn należy zauważyć, że w krótkim czasie dwóch wieków stał się na ziemiach polskich z nowinki, rośliny obcej, rośliną emblematyczną święta Matki Boskiej Zielnej. Nieco mniejsze „przywiązanie” do tego święta wykazały: *Daucus carota* L. – 95%, oraz *Papaver somniferum* L. lub *P. rhoeas* L. – 90%, *Artemisia absinthium* L. – 82%, i *Hypericum perforatum* L. – 81%. Obecność maku, piołunu i dziurawca nie dziwi. Były to gatunki szeroko wykorzystywane w celach leczniczych. Święcenie ich więc miało jeszcze zwiększyć ich moc leczniczą. Zastanawiająca jest natomiast bardzo wysoka pozycja marchwi. Z listów wynika, że święcono zarówno kwiatostany dzikiej marchwi, jak i korzenie oraz liście marchewki uprawianej w ogrodach. Zaledwie jeden respondent wymienił lecznicze użycie tego gatunku: przeciwko żółtacze. Pozostali autorzy listów milczą na temat przyczyn święcenia marchwi. Dlatego trudno dziś coś pewnego na ten temat powiedzieć. Inne gatunki wykazywały już znacznie mniejsze „przywiązanie” do święta Matki Boskiej

⁶ Por. Szot-Radziszewska 2000: 91–95.

Zielnej. Jeśli chodzi o Boże Ciało najbardziej „przywiązany” do tego święta gatunkiem wśród święconych okazało się być *Trifolium montanum* L. – 93%. Nieco mniej – *Drosera* sp. i *Tilia* sp. – po 87%, *Thymus* sp. – 71%, *Matricaria chamomilla* L. – 70%, *Sedum acre* L. – 67%. Podobnie jak w przypadku słonecznika dla Matki Boskiej Zielnej, tak w przypadku koniczyny pagórkowej trudno odgadnąć przyczynę, dla której była najbardziej charakterystyczną rośliną dla Bożego Ciała, tym bardziej, że nie jest gatunkiem występującym masowo. Pozostałe z wymienionych rodzajów wykorzystywane były w medycynie ludowej, co może tłumaczyć ich częste święcenie na Boże Ciało.

Dziś informacje o roślinach święconych podczas różnych świąt na ziemiach polskich (oraz częściowo litewskich, białoruskich i ukraińskich) w latach osiemdziesiątych XIX w. mają szczególną wartość. Są swoistą kapsułą czasu. Pozwalają przede wszystkim na odtworzenie składu gatunkowego święconych wianków i snopków na znacznych obszarach ówczesnej środkowej Europy. Daje to wyobrażenie o botanicznej różnorodności święconych roślin. Uzyskane dane z ankiety z pewnością staną się materiałem referencyjnym do przyszłych badań etnobotanicznych.

Literatura

Arct M 1916. M. Arcta słownik ilustrowany języka polskiego. T. 1–3. Warszawa

Chętnik A 1928. Jałowiec w życiu, obrzędach i wierzeniach Kurpiów. Ziemia 13(17): 269–274

Elektroniczny Słownik Języka Polskiego XVII i XVIII w.
http://www.sxvii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=4496

Grinchenko B Slovar' ukainskoi movy. [wersja elektroniczna <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/22085-kanupir.html>]

Henslowa M 1978. Z badań nad wiedzą ludową o roślinach. IV. *Sedum* sp. – rozchodniki. Slavia Antiqua 25: 295–319

Köhler P S 1986. Józefa Rostafińskiego „Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin”. Wszechświat 87(1): 13–16

Köhler P S 1987. Nieznane materiały Józefa Rostafińskiego do badań nad historią roślin uprawnych w Polsce. Unknown materials of Józef Rostafiński concerning studies of the history of cultivated plants in Poland. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Botaniczne 14: 141–154

Köhler P 1993a. Ankieta Józefa Rostafińskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa i użytkowania roślin w Polsce. Analecta – Studia i Materiały z Dziejów Nauki, R. II, z. 2(4): 87–119

Köhler P 1993b. Nazewnictwo i użytkowanie roślin leczniczych na ziemiach polskich w XIX wieku na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego. [in:] B Kuźnicka (ed.). Historia Leków Naturalnych, vol. IV „Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych”, Wydawnictwo IHNOiT PAN, Warszawa, s. 61–85

Köhler P. 1993c. Ziołolecznictwo na Rzeszowszczyźnie w XIX wieku w świetle ankiety Józefa Rostafińskiego. [in:] B Kuźnicka (ed.). Historia Leków Naturalnych, vol. III „Ziołoznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny”, Wydawnictwo IHNOiT PAN, Warszawa, s. 119–124

Köhler P 2010. Etnobotanika historyczna Żywiecczyny na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego z 1883 roku. [in:] P M Żukowski (ed.), Verba volant, scripta manent. Księga pamiątkowa dedykowana Mieczysławowi Barcikowi. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 43–63

- Köhler P 2013a. Odpowiedź Antoniego Szymańskiego na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Antoni Szymański's response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 3: 25–30
- Köhler P 2013b. Odpowiedź Romana Gutwińskiego (1860–1932) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Roman Gutwiński's (1860–1932) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 3: 47–53
- Köhler P 2014a. An involuntary ethnobotanist? Józef Rostafiński (1850–1928) and his research in Poland. [in:] I Svanberg, Ł Łuczaj (eds), *Pioneers in European ethnobiology*. Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala Studies on Eastern Europe 4: 149–179
- Köhler P 2014b. Odpowiedź Adama Wolińskiego (1856–1901) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Adam Woliński's (1856–1901) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 4: 117–122
- Köhler P 2014c. Odpowiedź Kazimierza Karasiewicza na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego ogłoszoną w 1883 r. dotycząca okolic miejscowości Lwówek, Opalenica i Nowy Tomyśl. Kazimierz Karasiewicz's response to Józef Rostafiński's ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding the area of Lwówek, Opalenica and Nowy Tomyśl. *Etnobiologia Polska* 4: 113–116
- Köhler P 2015a. Józef Rostafiński's ethnobotanical enquiry of 1883 concerning Polish vernacular names and uses of plants. *Archives of natural history* 42(1): 140–152
- Köhler P 2015b. Odpowiedź Jana Liszewskiego (1852–1894) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotycząca Warmii. Jan Liszewski (1852–1894) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding Ermland. *Etnobiologia Polska* 5: 41–46
- Köhler P 2015c. Odpowiedź Władysława Lubomęskiego (1841–1907) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotycząca okolic Lwowa. Władysław Lubomęski (1841–1907) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding the area of Lwów. *Etnobiologia Polska* 5: 47–50
- Köhler P 2015d. The Romantic myth about the antiquity of folk botanical knowledge and its fall: Józef Rostafiński's case. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 3(1): 99–108
- Köhler P S, Piekielko–Zemanek A 1986. Józefa Rostafińskiego *Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin* i udział w niej Marii Twardowskiej. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1986(2): 471–480
- Kopec J 1998. Błogosławieństwo ziół i kwiatów w uroczystość Wniebowzięcia Majświętszej Maryi Panny. *Roczniki Teologiczne* 45(8): 394–401
- Kowalski P 1996. Wianki i wieńce. Próba rekonstrukcji znaczeń. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Folklorystyka* 2: 77–85
- Łuczaj Ł 2008. Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. *Wiadomości Botaniczne* 52(1/2): 39–50
- Łuczaj Ł 2009. Bukiety święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Beskidzie Niskim i Dołach Jasielsko-Sanockich. *Plaj* 36: 56–65
- Łuczaj Ł 2011a. Changes in Assumption Day Herbal Bouquets in Poland: a nineteenth century study revisited. *Economic Botany* 65(1): 66–75

- Łuczaj Ł 2011b. Herbal bouquets blessed on Assumption Day in south-eastern Poland: freelisting versus photographic inventory. *Ethnobotany Research and Applications* 9: 1–25
- Łuczaj Ł 2012. A relic of medieval folklore: Corpus Christi Octave herbal wreaths in Poland and their relationship with the local pharmacopoeia. *Journal of Ethnopharmacology* 142: 228–240
- Łuczaj Ł 2013. Rośliny święcone w bukietach w dniu Matki Boskiej Zielnej w cerkwiach prawosławnych na przedpolu Puszczy Białowieskiej. Plants in bouquets blessed on Assumption Day in Orthodox churches in the vicinity of the Białowieża Forest. *Etnobiologia Polska* 3: 55–62
- Łuczaj Ł, Köhler P 2011. Liście i inne zielone części dziko rosnących roślin w pożywieniu mieszkańców ziem polskich na podstawie ankiet Józefa Rostafińskiego (XIX w.) i Józefa Gajka (XX w.). *Przegląd Historyczny* 102(4): 733–770
- Łuczaj Ł, Köhler P 2014. Grzyby w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszonej w 1883 r. Mushrooms in Józef Rostafiński's (1850–1928) questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 4: 7–54
- Łuczaj Ł, Köhler P, Pirożnikow E, Graniszewska M, Pieroni A, Gervasi T, 2013. Wild edible plants of Belarus: from Rostafiński's questionnaire of 1883 to the present. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2013, 9:21, ss. 1–17
- Muszyński J 1936. Ludowe kaszubskie nazwy roślin. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae* 13(3): 161–169
- Oklejewicz K, Łuczaj Ł 2015. Rośliny święcone w kościołach w dniu Matki Boskiej Zielnej na południowych przedmieściach Rzeszowa ze szczególnym uwzględnieniem dysfanii Schradera (*Dysphania schraderiana* (Schult.) Mosyakin & Clemants). Plants blessed in churches on Assumption Day in the southern suburbs of Rzeszow with special reference to *Dysphania schraderiana* (Schult.) Mosyakin & Clemants. *Etnobiologia Polska* 5: 15–26
- Pastusiak K 2007. Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin. Instytut Slawistyki PAN, ser.: Język na Pograniczach, t. 32
- Rogowska E 1998. Kaszubskie nazwy roślin uprawnych. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
- Rostafiński J 1922. Wpływ przeżyć chłopięcych Mickiewicza na obrazy ostatnich dwu ksiąg Pana Tadeusza oraz o święceniu ziół na Matkę Boską Zielną. *Polska Akademia Umiejętności, Wydział Filologiczny – Rozprawy* 61 (ser. 3, t. 16) 1: 1–36
- Sucholas J 2016. Zioła i rośliny świąteczne miejskiego targowiska w Poznaniu (Wielkopolska): powrót do badań Szulczewskiego po 80 latach. Herbs and ceremonial plants of the urban marketplace in Poznan (Greater Poland): Szulczewski's study revisited after 80 years. *Etnobiologia polska* 6: 7–30
- Sychta B 1967–1976. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej, t. I–VII, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk
- Szcześniak K 2008. Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
- Szot-Radziszewska E 2000. O boskim pochodzeniu mocy roślin oraz praktykach magicznych z tym związanych. [w:] *Kielecka Teka Skansenowska*. T. 1. Kielce, s. 71–100

Wawrzyniecki M 1916. Nieco o roślinach, z których wite są wianki, święcone na Boże Ciało. Wisła 20(1): 19–23

Wesołowska H 1991. Zwyczaje i obrzędy rodzinne. [w:] Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej, red. D. Simonides przy udziale P. Kowalskiego. Wrocław

Tab. 1. Liczba notowań poszczególnych taksonów roślin święconych w różne święta: **a** – Trzech Króli, **b** – Wielkanoc, **c** – Zielone Świątki, **d** – Boże Ciało, **e** – Matki Boskiej Zielnej, **f** – inne. Pismem prostym – nazwy podane przez autorów listów niemożliwe do zweryfikowania. ? – oznaczenie przybliżone

Takson Taxon	a	b	c	d	e	f	Razem Together
<i>Abies alba</i> Mill.					1		1
<i>Achillea millefolium</i> L.				2	4		6
<i>Aconitum</i> sp.				3			3
<i>Acorus calamus</i> L.			1	1	1		3
<i>Agrimonia eupatoria</i> L.				5	2		7
<i>Agrostemma githago</i> L.					1		1
<i>Alcea rosea</i> L. i <i>Alcea</i> sp.					4		4
<i>Alchemilla arvensis</i>				1			1
<i>Alchemilla vulgaris</i> L. sp. aggr.			1	9	8		18
<i>Alectorolophus</i> sp.					1		1
<i>Allium sativum</i> L.				1			1
<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.					2	1	3
<i>Amaranthus</i> sp.					5		5
<i>Anethum graveolens</i> L.				1	4		5
<i>Angelica</i> sp.			1	3	4		8
<i>Apium</i> sp.					1		1
<i>Armeria maritima</i> Willd.				1			1
<i>Armoracia rusticana</i> P. Gaertn., B. Mey. & Scherb.		1			2		3
<i>Artemisia abrotanum</i> L.			2	13	28		43
<i>Artemisia absinthium</i> L.				3	14		17
<i>Artemisia campestris</i> L.					1		1
<i>Artemisia dracuncululus</i> L.				2			2
<i>Artemisia peterburgensis</i>					1		1
<i>Artemisia vulgaris</i> L.			1	7	17		25
<i>Artemisia</i> sp.					1		1
<i>Asarum europaeum</i> L.			1	8	1		10
<i>Aster</i> sp.				1	3		4
<i>Astrantia major</i> L.				1			1
<i>Avena sativa</i> L.					6		6
<i>Bellis perennis</i> L.				1			1
<i>Betonica officinalis</i> L.				3	2		5
<i>Betula</i> sp.				1			1
<i>Bidens</i> sp.					4		4
<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napus</i>					1		1
<i>Brassica oleracea</i> L.					2		2
<i>Brassica rapa</i> L. subsp. <i>rapa</i>					1		1
<i>Briza media</i> L.				2	4		6
<i>Bryonia alba</i> L.	1			2	2	1	6

<i>Buxus sempervirens</i> L.		1				1
<i>Calendula officinalis</i> L.			1	4		5
<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull				2		2
<i>Campanula</i> sp.?			1	1		2
<i>Cannabis sativa</i> L.				1	1	2
<i>Carduus</i> sp.?				1		1
<i>Carlina vulgaris</i> L.			1	1		2
<i>Carthamus tinctorius</i> L.?		1		1		2
<i>Carum carvi</i> L.				2		2
<i>Centaurea cyanus</i> L.			3	4		7
<i>Centaureum erythraea</i> Rafn.				6		6
<i>Chelidonium majus</i> L.				1		1
<i>Chenopodium album</i> L.? lub <i>Atriplex</i> sp.?				1		1
<i>Chimaphila umbellata</i> (L.) W. P. C. Barton			1			1
<i>Cichorium intybus</i> L.				4		4
<i>Cirsium oleraceum</i> (L.) Scop.			2	4		6
<i>Cnicus benedictus</i> L.			1	2		3
<i>Colchicum autumnale</i> L.				2		2
<i>Conium maculatum</i> L. ?				1		1
<i>Coriandrum sativum</i> L.?			2			2
<i>Corylus avellana</i> L.			2	5		7
<i>Crataegus</i> sp.				1		1
<i>Crepis</i> sp.? <i>Taraxacum</i> sp.?			1			1
<i>Dahlia</i> sp.				3		3
<i>Datura stramonium</i> L.			1			1
<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang. var. <i>sativus</i> Hoffm.			1	20		21
<i>Delphinium</i> sp.? lub <i>Consolida</i> sp.?				1		1
<i>Dianthus</i> sp.				1		1
<i>Dipsacus</i> sp. ?				1		1
<i>Dracocephalum moldavicum</i> L.				1		1
<i>Drosera</i> sp.			21	3		24
<i>Dysphania schraderiana</i> (Schult.) Mosyakin & Clemants [autor podał: <i>Artemisia</i> <i>peterburgensis</i>]				1		1
<i>Epilobium</i> sp.			1	3		4
<i>Eupatorium cannabinum</i> L.			1	4		5
<i>Fagopyrum esculentum</i> Moench				1		1
<i>Fagopyrum tataricum</i> (L.) Gaertn.				1		1
<i>Ferula assa-foetida</i> L.			2			2
<i>Frangula alnus</i> Mill.				1		1
<i>Gagea lutea</i> (L.) Ker Gawl.?			1			1
<i>Galium verum</i> L.				1		1
<i>Galium</i> sp.			1	1		2
<i>Genista germanica</i> L.			1	1		2
<i>Geum rivale</i> L.			6	1		7
<i>Geum</i> sp.				1		1
<i>Glechoma hederacea</i> L.			1			1
<i>Glyceria</i> sp.			1			1
<i>Gnaphalium</i> sp.			1	1		2
<i>Helianthus annuus</i> L.				16		16
<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench			3	5		8
<i>Hepatica nobilis</i> Mill.			6	1		7

<i>Hordeum vulgare</i> L.					5		5
<i>Humulus lupulus</i> L.					1		1
<i>Hyoscyamus niger</i> L.					4		4
<i>Hypericum perforatum</i> L.				3	13		16
<i>Hyssopus officinalis</i> L.				4	3		7
<i>Inula helenium</i> L.				1	2		3
<i>Juglans regia</i> L.					2		2
<i>Juniperus communis</i> L.	2				1		3
<i>Knautia arvensis</i> (L.) Coult.				1	7		8
<i>Lamium album</i> L.				1	1		2
<i>Lavandula</i> sp.				5	1		6
<i>Leontodon</i> sp.?					2		2
<i>Lepidium sativum</i> L.? lub <i>Cardamine pratensis</i> L.?					1		1
<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch				7	10		17
<i>Linum usitatissimum</i> L.					2		2
<i>Lupinus</i> sp.					1		1
<i>Lysimachia nummularia</i> L.		1	2				3
<i>Lysimachia vulgaris</i> L.					1		1
<i>Malus</i> sp.				1	3	1	4
<i>Malva</i> sp.?, <i>Lavatera</i> sp.? lub <i>Althea</i> sp.				3	4		6
<i>Matricaria chamomilla</i> L.				12	5		17
<i>Melissa officinalis</i> L.				6	8		14
<i>Mentha ×piperita</i> L.?				1	3		4
<i>Mentha aquatica</i> L.					1		1
<i>Mentha</i> sp.		1	16	12			29
<i>Menyanthes trifoliata</i> L.				2	2		4
<i>Mirtus communis</i> L.				1			1
<i>Myosotis</i> sp.				2			2
<i>Nepeta cataria</i> L.					3		3
<i>Nigella sativa</i> L.?					2		2
<i>Ocimum basilicum</i> L.				1			1
<i>Omalotheca sylvatica</i> (L.) Sch. Bip. & F.W.Schultz				1			1
<i>Orchis</i> sp.					1		1
<i>Origanum vulgare</i> L.				5	8		13
<i>Padus avium</i> Mill.					2		2
<i>Paeonia</i> sp.? lub <i>Tanacetum balsamita</i> L.?				8	2		10
<i>Panicum miliaceum</i> L.					2		2
<i>Papaver somniferum</i> L.? lub <i>P. rhoeas</i> L.?				2	18		20
<i>Paris quadrifolia</i> L.				1			1
<i>Parnassia palustris</i> L.?				1			1
<i>Phaseolus</i> sp.				2	1		3
<i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steud		3					3
<i>Pinus sylvestris</i> L.					2		2
<i>Pisum sativum</i> L.					6		6
<i>Plantago major</i> L.				1			1
<i>Polycnemum arvense</i> L.?					1		1
<i>Polygonatum multiflorum</i> (L.) All. ? <i>Convallaria majalis</i> L. ?				1	1		2
<i>Polygonum aviculare</i> L.				1			1
<i>Populus alba</i> L.					1		1
<i>Potentilla anserina</i> L.		2	2				4

<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch				1	2		3
<i>Prunella vulgaris</i> L.				1			1
<i>Prunus spinosa</i> L.		1					1
Pyrethrum				2			2
<i>Pyrus communis</i> L.					1	1	2
<i>Quercus</i> sp.					3		3
<i>Rhamnus cathartica</i> L.					3		3
<i>Rosa</i> sp.				4	1		5
<i>Rosmarinus officinalis</i> L.				1			1
<i>Rudbeckia</i> sp.					1		1
<i>Rumex acetosa</i> L.					1		1
<i>Rumex acutus</i>					1		1
<i>Rumex</i> sp.					4		4
<i>Ruta graveolens</i> L.				6	5	1	12
<i>Salix caprea</i> L.					2		2
<i>Salix cinerea</i> L.					1		1
<i>Salix</i> sp.		1					1
<i>Salvia officinalis</i> L.				9	7		16
<i>Salvia pratensis</i> L.					1		1
<i>Sambucus ebulus</i> L.					1		1
<i>Sambucus nigra</i> L.				2	3	1	6
<i>Sanguisorba minor</i> Scop. ? [Poterium sanguisorba?]					1		1
<i>Sanguisorba officinalis</i> L.				2	1		3
<i>Satureja hortensis</i> L.				2	3		5
<i>Scleranthus annuus</i> L.				8	1		9
<i>Scrophularia</i> sp.				1			1
<i>Secale cereale</i> L.					5		5
<i>Sedum acre</i> L.		2	29	11	1		43
<i>Sedum telephium</i> L.					1		1
<i>Sedum vulgare</i> Link.				1			1
<i>Sedum</i> sp.				1	1		2
<i>Sempervivum tectorum</i> L.				3	1		4
<i>Senecio</i> sp.					1		1
<i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertn.? [autor podał: Carduus marianus] lub <i>Onopordon</i> sp.?					3		3
<i>Solanum dulcamara</i> L.					2		2
<i>Solidago canadensis</i> L.					2		2
<i>Sorbus aucuparia</i> L.					2		2
<i>Stachys</i> sp.				1	3		4
<i>Staphylea pinnata</i> L.?		1					1
<i>Stellaria media</i> (L.) Vill.					1		1
<i>Symphytum officinale</i> L.? lub <i>S. tuberosum</i> L.?		1	4	3			8
<i>Tagetes</i> sp.				1	4		5
<i>Tanacetum balsamita</i> L.					1		1
<i>Tanacetum parthenium</i> L.				8	5	1	14
<i>Tanacetum vulgare</i> L.				7	13		20
<i>Taxus baccata</i> L.						2	2
<i>Thymus</i> sp.		1	29	11			41
<i>Tilia</i> sp.				13	2		15
<i>Trifolium arvense</i> L.					3		3
<i>Trifolium aureum</i> Pollich [autor podał: T. agrarium]				1			1

<i>Trifolium montanum</i> L.				12	1		13
<i>Trifolium pratense</i> L.				2	2		4
<i>Trifolium repens</i> L.				3			3
<i>Trifolium</i> sp.				1			1
<i>Triticum aestivum</i> L.					5		5
<i>Tropaeolum majus</i> L.					1		1
<i>Tussilago farfara</i> L.					1		1
<i>Urtica dioica</i> L.				4	2		6
<i>Urtica urens</i> L.				1			1
<i>Verbascum</i> sp.				1	5		6
<i>Veronica</i> sp.					2		2
<i>Viburnum opulus</i> L.					4		4
<i>Vicia faba</i> L.					1		1
<i>Vinca minor</i> L.				5	2		7
<i>Viola</i> × <i>wittrockiana</i> Gams? lub <i>V. tricolor</i> L.?				1	1		2
<i>Viscum album</i> L.					1		1
<i>Zea mays</i> L.					1		1

Tabela 2. Nazwy święconych roślin przesłane przez respondentów Rostafińskiego oraz miejsca ich stosowania. W nawiasach kwadratowych [] – moje uzupełnienia czy uwagi, [!] – nazwa łacińska podana przez respondenta, [!!] – nazwa łacińska podana przez Rostafińskiego

Nazwa ludowa Vernacular name	Nazwa łacińska Scientific name	Respondent Correspondent's name	Miejsce Locality	Uwagi respondentów Correspondent's remarks
aksamitki	<i>Tagetes</i> sp.	Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
arnika	<i>Hypericum perforatum</i> L. ⁷	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
asafetyda, czarcie łajno	<i>Ferula assa-foetida</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
astry	<i>Aster</i> sp.	Bloch [lub: Block] A. Kraska Elżbieta Trzcńska Aleksandra	Tyłowo, powiat pucki Trzemeszno, W. K. Poznańskie Łyczkowice, powiat skierniewicki	
babie zęby	<i>Alectorolophus</i> sp. [!]	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
babka	<i>Plantago major</i> L.	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem	
baranie rogi	?	Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
barwinek	<i>Vinca minor</i> L.	Germanowa M. Jasieńska Maria Jędrzejewiczowa Izabela Kowalski Franciszek Łękawski Popławski Władysław	wieś Brus koło Włodawy Hyżne, powiat tyczyński Dębowiec koło Jasła Cicibor, powiat	hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich

⁷ Nazwa 'arnika' na *Hypericum perforatum* poświadczona zarówno przez Sychtę (1967–76), Muszyńskiego (1936), jak i współcześnie przez Nocela.

bazylika	<i>Ocimum basilicum</i> L.	Łękawski	
beleca	<i>Artemisia vulgaris</i> L. ⁸	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
belica	<i>Artemisia</i> sp.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
betonika	<i>Betonica officinalis</i> L. [!]	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
bukwica	[!]	odpowiedzi tutejszych parafian Okolska Stanisława	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
bez	<i>Sambucus nigra</i> L.	Chądzyński Zbigniew Chrzanowski Apolinary Hernes Jan	powiat janowski, gub. lubelska Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie
bziok bez biały		Chrzanowski Apolinary Kijeński St.	powiat janowski, gub. lubelska Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki
bez holenderski	może <i>Sambucus nigra</i> L. ? ⁹	Gajowiecki L.	Chodzież
białodrzew	<i>Populus alba</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
blawat	<i>Centaurea cyanus</i> L.	Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki
blawatki		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
bobownik	<i>Menyanthes trifoliata</i> L. [!]	Bodnarski Jan Hernes Jan	Bystra, powiat jordanowski Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie
bobkowe liście	[!]	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
boża rosa	<i>Drosera</i> sp. ? ¹⁰	Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancja	Janów Podlaski
boże zełe, boże drzewko boże drzewko	<i>Artemisia abrotanum</i> L.	Łęgowski Józef Bloch [lub: Block] A. Bodnarski Jan Chrzanowski Apolinary Chrzanowski Apolinary Czarniecka Urszula Gątkiewiczowa Klementyna Germanowa M.	Kaszuby Tyłowo, powiat pucki Bystra, powiat jordanowski powiat janowski, gub. lubelska Józefów koło Warszawy Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska Kaliskie po ogrodach obficie rośnie hodują po

⁸ Nazwa 'beleca' na *Artemisia vulgaris* podana według Muszyńskiego (1936) i Sychty (1967–76).

⁹ Autor listu pisze: „Bez holenderski na poty”. Zastosowanie napotne rośliny może wskazywać na *S.*

nigra.

¹⁰ Na pobliskiej zachodniej Ukrainie i zachodniej Białorusi nazwa 'boża rosa' stosowana na *Drosera* sp. (Pastusiak 2007: 285).

			ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
	Jasieńska Maria	wieś Brus koło Włodawy	
	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński	
	Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki	Sadzą je w ogródku
	Kloska	powiat kozielski, 3 mile od Raciborza	
	Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
	Ligoń Julisz	między Lublińcem a Woźnikami	hodują tyko dla przyjemnej woni
	Łęgowski Józef	okolice Malborka	roślina hodowana w kwietniku z listkami cienkimi jak nitki, zapachu ostrego, w ogóle podobna do łodygi szparagów.
	Łęgowski Józef	Kaszuby	
	Łękawski		
	Milowicz Iza	Modryniec, powiat hrubieszowski	
	Moczulski S.	Przegaliny, powiat radzyński, gub. siedlecka	
	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
	Okolska Stanisława	Dziwle	
	Oświecimski Alfons	powiat ostrzeszowski	
	Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłowski	
	Przybyłkiewicz J.	okolice Tuchowa, Bogumiłowice, Tarnowiec, Nowodworze, Koszyce, Dąbrówka, Świerzków, Klikowa, Nedomice, Pawężów, Krzyż, Biskupówka	
	Słupnicki Michał	Weldzisz	
	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem	
	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
	Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
	Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancya	Janów Podlaski	
	Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)	
boże ziele, boże drzewko	Łęgowski Józef	Kaszuby	
bób	<i>Vicia faba</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
bratki	<i>Viola</i> × <i>wittrockiana</i> Gams lub <i>Viola tricolor</i> L.	Czarniecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska

bronelka	<i>Prunella vulgaris</i> L.	Korycińska Aleksandra	Jezióra, gub. grodzieńska
brzoza	<i>Betula</i> sp.	Gdowski Antoni	Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska; Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska
bukwica	<i>Betonica officinalis</i> L. [!]	Zielenkiewicz J. Okolska Stanisława	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński) Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
bylica	<i>Artemisia vulgaris</i> L. [!] [!]	Czarniecka Urszula Gajowiecki L. Grygrowicz Waleria Kostrzewski Kowalski Franciszek Kubaszewski Adam Łękowski odpowiedzi tutejszych parafian Tomaszewska Marina Trzcńska Aleksandra Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancja Wesołowski Karol Zikowski	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska Chodzież Nakło lub Trzemeszno powiat pleszewski, W. K. Poznańskie Dębowiec koło Jasła okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie najstarsze ziele Winniki w Samborskiem Łyczkowice, powiat skierniewicki Janów Podlaski Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
bylica biała lub modra	[!]	Rzeszowski Leon	
bylica ogrodowa	[może jakieś ozdobne odmiany bylicy?]	Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
bylica polna		Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
byliczka	[!]	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
byliza, byliczka	[!]	Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
bylyca polna bylica	[!]	Szreder Anna odpowiedzi małżonków Krolów	Kobusewo (pod Kartuzami) Trzemeszno, W. K. Poznańskie
bzducha	może <i>Conium maculatum</i> L.?	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
centnarya, tysiącznik	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn.	Wajda J.	powiat raciborski
centuria		Chrzanowski Apolinary	Józefów koło Warszawy
centurja, stulidupka		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
centurya		Łękowski	
chaber	<i>Centaurea cyanus</i> L.	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński
chmiel	<i>Humulus lupulus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
chrobacznik	<i>Senecio</i> sp. [!]	Kowalski Franciszek	Dębowiec koło Jasła

chrzan	<i>Armoracia rusticana</i> P. Gaertn., B. Mey. & Scherb.	Chrzanowski Apolinary powiat janowski, gub. lubelska Olsztyński A. Przybyłkiewicz J.	Podpniewki, powiat pniewski, W. K. Poznańskie okolice Tuchowa, Bogumiłowice, Tarnowiec, Nowodworze, Koszyce, Dąbrówka, Świerzków, Klikowa, Niedomice, Pawężów, Krzyż, Biskupówka	
cis	<i>Taxus baccata</i> L.	Okolska Stanisława	Zabłocie, powiat łaski, Sieradzkie	
cober, cząbr	<i>Satureja hortensis</i> L.	Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki	siany dla zapachu do potraw wielu
cyncelija, jaskółcze ziele	<i>Chelidonium majus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
czarcie łajno, asafetyda	<i>Ferula assa-foetida</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
czarcie ziele	<i>Cirsium oleraceum</i> (L.) Scop. ?	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
czarcie żebro	[!]	Chłapowski Kazimierz Kostrzewski Kubaszewski Adam odpowiedzi tutejszych parafian	Wielkopolska pow. Pleszew, W. K. Poznańskie okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
czarne ziele	<i>Astrantia major</i> L. [!]	Kowalski Franciszek	Dębowiec koło Jasła	
czarne ziele ogrodowe	? ¹¹	Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)	
czarnogłów	<i>Sanguisorba officinalis</i> L. [!!]	Kraska Elżbieta odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
czarnuszka	<i>Nigella sativa</i> L. ?	Kubaszewski Adam Omańkowska Janina	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie Żabikowo pod Poznaniem	nazywa lud kwiat rosnący na łąkach
czarnysz	?	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	o czerwonych basieczkach, po miedzach
cząber	<i>Satureja hortensis</i> L.	Germanowa M. Milowicz Iza	Modryniec, powiat hrubieszowski	

¹¹ Autor listu nie podał żadnych innych informacji oprócz nazwy ludowej 'czarne ziele ogrodowe'. Mogą się pod nią kryć spotykane w ogrodach gatunki o czarnych owocach, jak *Solanum nigrum* L., rośliny o ciemnych kwiatach, jak *Geranium phaeum* L., czy też rośliny czerniejące po zaszuszeniu, jak *Ballota nigra* L.

czeremcha	<i>Padus avium</i> Mill.	Łękawski		
czerwone baranki	<i>Melissa officinalis</i> L. ¹²	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
czosnek	<i>Allium sativum</i> L.	Husarzewska T.	powiat garwoliński	
czuboczki	?	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
czyszczowe ziele	<i>Stachys</i> sp. [może <i>S. sylvatica</i> L. lub	Gajowiecki L. Szoldrska Marya	Chodzież Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
czyściowe ziele	<i>S. annua</i> L.	Zakrzewscy Chłapowski Kazimierz	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie Wielkopolska	
czyściec	?	Słupnicki Michał	Węldzisz	
dalia	<i>Dahlia</i> sp.	Łękawski		
dąb	<i>Quercus</i> sp.	Łękawski		
dębina		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
dębowe gałązki		Łękawski		
dziesięciornik	? <i>Parnassia palustris</i> L. ? ¹³	Kraska Elżbieta Słupnicki Michał	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Węldzisz	kwiat biały, liście okrągłe grube nad potokami, po wschodzie słońca kwiatu nie widać, znika
dziewanna	<i>Verbascum</i> sp.	Chrzanowski Apolinary Gajowiecki L. Jędrzejewiczowa Izabela Kostrzewski Kraska Elżbieta Trzcińska Aleksandra	powiat janowski, gub. lubelska Chodzież Hyżne, powiat tyczyński powiat pleszewski, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie Łyczkowice, powiat skierniewicki	
dziewięcioranka	?	Korycińska Aleksandra	Jezióra, gub. grodzieńska	
dziewięciornik		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
dzięgiel	<i>Angelica</i> sp.	Germanowa M. Kubaszewski Adam Matulewicz Jan Miłowicz Iza Tomaszewska Marina Wodecki Franciszek Zielenkiewicz J.	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie Maciejowice, powiat garwoliński Modryniec, powiat hrubieszowski Winniki w Samborskiem Ujście Solne, Okulice (powiat	hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich, wypędzone z dworskich ogrodów przechowują się jeszcze przy chatach wiejskich

¹² Stosowanie nazwy ‘czerwone baranki’ dla *Melissa officinalis* przez Kaszubów notują także Muszyński (1936) i Sychta (1967–76).

¹³ Sądząc po opisie rośliny i siedliska, na którym rośnie, być może chodzi tu o *Parnassia palustris* L.

bocheński)				
dzika cykoria, pietrówbicz	<i>Cichorium intybus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
dzwinoczki dzwonek	<i>Hypericum</i> sp.	Tomaszewska Marina Kleniewski Jan	Kudynowce w Złoczowskiem Kluczkowice, powiat opolskolubelski	
dzwonki	<i>Hypericum</i> <i>perforatum</i> L. [!]	Kowalski Franciszek	Dębowiec koło Jasła	
dzwonki ogrodowe	<i>Campanula</i> sp. ?	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	ogrodowa
fasola z białymi i czerwonemi kwiatami	<i>Phaseolus</i> sp.	Czarnecka Wanda	Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie	
fasolka	?	Słupnicki Michał	Weldzisz	szukać w kamieniach w potokach, za każdym listkiem kwiatek czerwony
georginie	<i>Dahlia</i> sp.	Gdowski Antoni	Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska; Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska	
georginija		Łękawski		
głucha pokrzywa	<i>Lamium album</i> L.	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem	
głóg	<i>Crataegus</i> sp.	Łękawski		
gołąbki	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkwoska	
gradownik	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkwoska	
groch	<i>Pisum sativum</i> L.	Chądzyński Zbigniew Chrzanowski Apolinary Łękawski	powiat janowski, gub. lubelska	
groch okrągły		Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
groch polny	<i>Pisum sativum</i> subsp. <i>arvense</i> (L.) Asch. ?	Kowalski Franciszek Wesołowski Karol	Dębowiec koło Jasła Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
groziec	?	Słupnicki Michał	Weldzisz	
gruszki	<i>Pyrus communis</i> L.	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
gryka	<i>Fagopyrum</i> <i>esculentum</i> Moench	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
grynszpan	<i>Buxus</i> <i>sempervirens</i> L.	Woliński Adam	Oporów, powiat poniecki	
grzmotek	<i>Scleranthus</i> <i>annuus</i> L. ¹⁴	Korycińska Aleksandra	powiat sokołowski, węgrowski, włodawski i janowski, gub. siedlecka	
grzmotnik		Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancja Czarnecka Urszula	Janów Podlaski Silnica, powiat radomszczański, gub.	

¹⁴ Nazwa 'grzmotek' na *Scleranthus annuus* L. notowna jest z pogranicza polsko-białoruskiego (Pastusiak 2007, Szcześniak 2008).

		Gajowiecki L. Grygrowicz Waleria Horodyński Witold	piotrkowska Chodzież Nakło lub Trzemeszno Niedźwiadka, Ziemia Łukowska
	<i>Polycnemum arvense</i> L. ? ¹⁵ <i>Scleranthus</i> sp. [!]	Lękawski odpowiedzi tutejszych parafian Popławski Władysław	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Cicibor, powiat bialskoradziwiłowski
	<i>Scleranthus annuus</i> L.	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
gwoździki	<i>Dianthus</i> sp.	Kleniewski Jan	Kluczkowice, powiat opolskolubelski
haber, modrak	<i>Centaurea cyanus</i> L.	Trzecińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki
Habzina, hebd	<i>Sambucus ebulus</i> L.	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński
hokbaba z mątką [?]	<i>Melissa officinalis</i> L. oraz ziele angielskie ¹⁶	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
iwa, liwa	<i>Salix caprea</i> L.	Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska
iwanyki, śmietannik	<i>Potentilla anserina</i> L. [!!]	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem
izop	<i>Hyssopus officinalis</i> L.	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
jablęcznik	<i>Agrimonia eupatoria</i> L. [!!] <i>Geum</i> sp. [!]	Chądzyński Zbigniew Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. kwiata żółty Poznańskie
	[!]	odpowiedzi tutejszych parafian Szołdrska Marya Wesołowski Karol	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
jablka	<i>Malus</i> sp.	Bodnarski Jan Chrzanowski Apolinary Jędrzejewiczowa Izabela Okolska Stanisława	Bystra, powiat jordanowski powiat janowski, gub. lubelska Hyżne, powiat tyczyński Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
jabluszka Matki Boskiej	<i>Agrimonia eupatoria</i> L. [!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
jałowiec	<i>Juniperus communis</i> L.	Łozińska Janina Okolska Stanisława Kostrzewski	Potok Turaszówka pod Krosnem Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
jarzębina	<i>Sorbus aucuparia</i>	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś

¹⁵ Ta nazwa łacińska wraz ze znakiem zapytania podana jest przez autora listu.

¹⁶ Nazwę 'hokbaba' na *Melissa officinalis* na Kaszubach podaje Sychta (1967–76). Użycie to potwierdzone jest współcześnie przez Nocela.

jarzębina (czerwone jagody)	L.	Gdowski Antoni	Zabłocie Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska; Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska
jemiola	<i>Viscum album</i> L.	Rzeszowski Leon	Żywieckie
jęczmień	<i>Hordeum vulgare</i> L.	Chądzyński Zbigniew	
		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
jędruchy	?	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
jodła	<i>Abies alba</i> Mill.	Łękawski	
józefek	<i>Hyssopus officinalis</i> L.	Germanowa M.	hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
		Milowicz Iza	Modryniec, powiat hrubieszowski wypędzone z dworskich ogrodów przechowują się jeszcze przy chatach wiejskich
józefek trwały		Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
kacanka	<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench [!!]	Chądzyński Zbigniew	
kocanka		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
kocanki, kocunki		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
kocanki, nieśmiertelniki		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska żółte i różowe
kadyło	<i>Lamium album</i> L. ? ¹⁷	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem leśna
kadzidło	? ?	Husarzewska T. Matulewicz Jan	powiat garwoliński Maciejowice, powiat garwoliński
kalina	<i>Viburnum opulus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
		Łękawski	
		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński
		Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
kanie sadło	<i>Sedum telephium</i> L. ¹⁸	Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski
kanupir	<i>Salvia pratensis</i> L. ¹⁹	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem ogrodowa
kapusta	<i>Brassica oleracea</i>	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska

¹⁷ Nazwę 'kadyło' na *Lamium album* podaje z pogranicza polsko-ukraińskiego Pastusiak (2007).

¹⁸ Nazwę 'kanie sadło' na *Sedum telephium* podaje z Podhala Henslowa (1978).

¹⁹ Według Grinczenki: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/22085-kanupir.html>.

	L.	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
kąkał	<i>Agrostemma githago</i> L.	Łękawski		
kłokocz	<i>Staphylea pinnata</i> L. ? ²⁰	Rzaszka I.	powiat skoczowski	
kłyecz	<i>Gagea lutea</i> (L.) Ker Gawl. ? ²¹	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	roślina cebulkowata z koloru liści podobna do konwalii lecz listki jej są wąskie jak u narcyza, kwitnie żółto
kmin	<i>Carum carvi</i> L.	[podpis nieczytelny]	powiat buczacki	
kminek		Wajda J.	powiat raciborski	
kobyłak	<i>Rumex acutus</i> [!]	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	<i>Rumex</i> sp. [!]	Kraska Elżbieta Zieliński J.	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Kociewie	
kobyli szczaw		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
kobyłok	[!]	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
kocie ziele	<i>Melissa officinalis</i> L. [!]	Kostrzewski Kubaszewski Adam	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
kocierbina	<i>Padus avium</i> Mill.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
koconki	<i>Gnaphalium</i> sp. [!]	Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	[!]	Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
kolender biały	<i>Coriandrum sativum</i> L. ?	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
kolender czarny		Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
kołtunowe ziele	<i>Cnicus benedictus</i> L. ? [autorka podała: <i>Carduus benedictus</i> [!]]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
konicz dziki	<i>Trifolium repens</i> L.	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński	pałka ma być białoróżowawa
koniczyna biała		Chrzanowski Apolinary Czarniecka Urszula	powiat janowski, gub. lubelska Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	
koniczyna czerwona	<i>Trifolium pratense</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
		Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska	
		Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	

²⁰ *Staphylea pinnata* dziko nie rośnie w okolicach Skoczowa. Jeśli autorowi odpowiedzi chodziło o ten gatunek, to byłby wtedy uprawiany. Do palm wielkanocnych być może używano zasuszonych zeszlórocznych owoców: dekoracyjnych, rozdętych 2–3 komorowych torebek (długości ok. 3 cm). Ściany torebki są pergaminowate. W torebce znajduje się kilka jasnobrązowych nasion.

²¹ Identyfikacja na podstawie opisu autora odpowiedzi.

kończyna czerwona		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
koniczyna wodna	<i>Menyanthes trifoliata</i> L. [!] ²²	Wajda J.	powiat raciborski
konopie	<i>Cannabis sativa</i> L.	Matulewicz Jan Okolska Stanisława	Maciejowice, powiat garwoliński Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
koper	<i>Anethum graveolens</i> L.	[podpis nieczytelny] Bloch [lub: Block] A. Przybyłkiewicz J. Trzcńska Aleksandra Zielenkiewicz J.	powiat buczacki Tyłowo, powiat pucki okolice Tuchowa, Bogumiłowice, Tarnowiec, Nowodworze, Koszyce, Dąbrówka, Świerzków, Klikowa, Nedomice, Pawezów, Krzyż, Biskupówka Łyczkowice, powiat skierniewicki Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)
kopytnik	<i>Asarum europaeum</i> L. [!] [!] <i>Hepatica nobilis</i> Mill. ? lub <i>Asarum europaeum</i> L. ? <i>Hepatica nobilis</i> Mill. [!] <i>Hepatica nobilis</i> Mill. ? <i>Hepatica nobilis</i> Mill. = <i>Anemone hepatica</i> [!] [!] [!]	Chrzanowski Apolinary Horodyński Witold Husarzewska T. Łękawski Matulewicz Jan Milewska Aniela Okolska Stanisława Tomaszewska Marina Gajowiecki L. Hernes Jan Kostrzewski Kubaszewski Adam odpowiedzi tutejszych parafian Szoldrska Marya Zakrzewscy	powiat janowski, gub. lubelska Niedźwiadka, Ziemia Łukowska powiat garwoliński Maciejowice, powiat garwoliński Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie Winniki w Samborskiem Chodzież Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie powiat pleszewski, W. K. Poznańskie okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
koszyczki	<i>Asarum europaeum</i> L.	Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)
kościelniczka	<i>Hypericum</i> sp. ²³	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
kotki	<i>Trifolium arvense</i> L.	Chrzanowski Apolinary	Józefów koło Warszawy

²² Autor listu podał także nazwę niemiecką: Fieberklee, która oznacza *Menyanthes trifoliata* L.

²³ Nazwę 'kościelniczka' na *Hypericum* notuje z Kaszub Rogowska (1998).

	[!]	Lękański		
krokocyna	<i>Carthamus tinctorius</i> L. ?	K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska	
krokosz		Gralewski Anatol	okolice Wieliczki	
kruszyna	<i>Frangula alnus</i> Mill.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
krwawnik	<i>Achillea millefolium</i> L.	Bloch [lub: Block] A. Gajowiecki L. Grygrowicz Waleria Jędrzejewiczowa Izabela Lękański Zikowski	Tyłowo, powiat pucki Chodzież Nakło lub Trzemeszno Hyżne, powiat tyczyński Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie	
krzyżowe drzewko	<i>Rhamnus catartica</i> L. ? ²⁴	Zieliński J.	Kociewie	
krzyżowe ziele	<i>Hypericum perforatum</i> L. [!] i [!!] [!] [!]	Gajowiecki L. Kraska Elżbieta Szołdrska Marya	Chodzież Trzemeszno, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
krzyżownik	<i>Hypericum perforatum</i> L. ?	Rzeszowski Leon		uprawiany w ogrodzie
kukułcze ziele	może jakieś gatunki <i>Dactylorhiza</i> ? A może <i>Chelidonium majus</i> L.?	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński	
kukuriczka	<i>Polygonatum multiflorum</i> (L.) All.? <i>Convallaria majalis</i> L. ? ²⁵	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskim	kwitnie biało, leśna
kukuryczka		Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem	
kukurydza, włoska pszenica	<i>Zea mays</i> L.	Heintze	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	dawniej po ogrodach sadzono więcej dla ozdoby pod nazwą włoska pszenica
kurdybanek	<i>Glechoma hederacea</i> L.	Milewska Aniela	okolice Warszawy	
kurze ziele	<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch <i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch [=Potentilla	Kubaszewski Adam Okolska Stanisława	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	

²⁴ 'Krzyżowe drzewo' to regionalna nazwa na *Rhamnus catartica*.

²⁵ Sądząc po opisie autorki listu może to być *Polygonatum multiflorum* lub *Convallaria majalis*. Ten drugi gatunek na pograniczu polsko-ukraińskim nazywany jest właśnie 'kukuriczka' (Pastusiak 2007).

tormentilla [!]			
kuszytał	<i>Symphytum officinale</i> L.	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
laseczka P. J.	<i>Knautia arvensis</i> (L.) Coult. ²⁶ lub <i>Armeria maritima</i> Willd. ? ²⁷	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
laseczki M.B.		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
laska M. B.		Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
laska p. Jezusa		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
laski Naj. Panny		Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)
laski Matki Boskiej	<i>Scabiosa</i> [!] obecnie <i>Knautia arvensis</i> (L.) Coult.	Gajowiecki L.	Chodzież
lawenda	<i>Lavandula</i> sp.	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
lebioda	<i>Origanum vulgare</i> L. ? lub <i>Chenopodium album</i> L.	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński
lebiodka	<i>Origanum vulgare</i> L. [!]	Okolska Stanisława Wodecki Franciszek	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
lebiódka		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
lebiszczyk [sic]	<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch ²⁸	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
len	<i>Linum usitatissimum</i> L.	Kostrzewski Okolska Stanisława	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
leszczyna	<i>Corylus avellana</i> L.	Chrzanowski Apolinary Czarnecka Urszula Kijeński St. Łękawski Matulewicz Jan Okolska Stanisława	powiat janowski, gub. lubelska Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki Maciejowice, powiat garwoliński Sieradzkie, powiat łaski, wieś

²⁶ Autorzy listu podali nazwę łacińską: *Scabiosa*. Inny z autorów z okolic Pleszewa w Poznańskim podał *Scabiosa vulgaris*.

²⁷ Z okolic Poznania podawana jest obecnie nazwa 'laseczki Pana Jezusa' na *Armeria maritima* (<http://www.ogrody.orzysz.org.pl/ogrody/takzwane.htm#Kasia>, dostęp 22 XII 2016)

²⁸ Nazwę 'lebiszczyk' na *Levisticum officinale* podaje Sychta (1967–76), potwierdza ją współcześnie Nocel.

Zabłocie

leśne dzwonki	<i>Campanula</i> sp. ^{?29}	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskim	duże fioletowe, leśna
lewanda	<i>Lavandula</i> sp.	Germanowa M.		hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
		Jędrzejewiczowa Izabela Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancja Wodecki Franciszek	Hyżne, powiat tyczyński Janów Podlaski	
lewenda		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
lipa	<i>Tilia</i> sp.	Chądzyński Zbigniew Chrzanowski Apolinary Gajowiecki L. Grygrowicz Waleria Horodyński Witold Husarzewska T. Kijeński St. Matulewicz Jan odpowiedzi małżonków Krolów Popławski Władysław Wesołowski Karol	powiat janowski, gub. lubelska Chodzież Nakło lub Trzemeszno Niedźwiadka, Ziemia Łukowska powiat garwoliński Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki Maciejowice, powiat garwoliński Trzemeszno, W. K. Poznańskie Cicibor, powiat bialskoradziwiłowski Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
lipina		Hernes Jan odpowiedzi tutejszych parafian Zakrzewscy	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
Lipa (lipowe listki)		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie	
lisi ogon	<i>Amaranthus</i> sp. [!!]	odpowiedzi małżonków Krolów odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
liwa, iwa	<i>Salix caprea</i> L.	Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska	
lizop	<i>Hyssopus officinalis</i> [!]	Hernes Jan odpowiedzi tutejszych parafian	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
loseczka Matki Boskiej	<i>Knautia arvensis</i> (L.) Coult. lub	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	

29

Oznaczenie przypuszczalne na podstawie opisu autorki listu.

	<i>Armeria maritima</i> Willd. ? ³⁰			
loseczki	<i>Armeria maritima</i> Willd. [!]	Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
lubczyk	<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch	Chrzanowski Apolinary	Józefów koło Warszawy	
		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
		Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński	
		K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska	
		Milowicz Iza	Modrynec, powiat hrubieszowski	
		Oświecimski Alfons	powiat ostrzeszowski	
lubczyk, lubszczyk [!]		Rzeszowski Leon		ziele święcą dla bydła, suszone łodygi palone na sposób cygara z zaciąganiem się są nieomylnym środkiem na ból gardła połączony z „grucami”
lubdryk		Czarnecka Wanda	Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie	
lubieszczyk		Berkowski Józef Kostrzewski	Odolanów, W. K. Poznańskie powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
lubszczek		Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski	
lubszczyk		Ligoń Julisz	między Lublińcem a Woźnikami	
lubystyk		Słupnicki Michał	Węldzisz	
lubzyk		Kischel Heinrich	Uszyce, powiat oleski	
lulek, sialej, szalej	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
loboda, lebiodka	<i>Chenopodium album</i> L. lub <i>Atriplex</i> sp.	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
łozza	<i>Salix cinerea</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
łubin	<i>Lupinus</i> sp. [prawdopodobnie]	Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
łzy M. B.	<i>Briza media</i> L. [!]	odpowiedzi tutejszych parafian Wesołowski Karol	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
łzy Matki Boskiej [!]		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
łzy Matki Boskiej, [!] płaczki Matki Boskiej		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
łzy Pana Jezusa	?	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	

³⁰

Patrz przypisy 21 i 22.

macierzanka	<i>Thymus sp.</i>	[podpis nieczytelny]	powiat buczacki
		Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski
		Chądzyński Zbigniew	
		Chrzanowski Apolinary	Józefów koło Warszawy
		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
		Czarniecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska
		Gajowiecki L.	Chodzież
		Grygowicz Waleria	Nakło lub Trzemeszno
		Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska
		Husarzewska T.	powiat garwoliński
		Jasieńska Maria	wieś Brus koło Włodawy
		K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska
		Kapusta Michał	Czernichów, Liszki, Tyniec, Skawina, Kalwaria, Brzeźnica
		Kleniewski Jan	Kluczkowice, powiat opolskolubelski
		Korycińska Aleksandra	powiaty sokołowski, węgrowski, włodawski i janowski, gub. siedlecka
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
		Łękawski	
		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński
		Milewska Aniela	
	<i>Thymus serpyllum</i> [!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
	<i>Thymus sp.</i>	Oświecimski Alfons	powiat ostrzeszowski
		Popławski Władysław	Cicibor, powiat białskoradziwiłowski
		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
		Szreder Anna	Kobusewo (pod Kartuzami)
		Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem
		Trzcińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki
		Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancya	Janów Podlaski
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
		Wodecki Franciszek	
		Woliński Adam	Oporów, powiat poniecki
		Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
		Zieliński J.	Kociewie
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
macierzanka		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		odpowiedzi tutejszych	Trzemeszno, W. K.

		parafian	Poznańskie	
maerta [?]	<i>Myrtus communis</i> L. ³¹	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	z ogrodu
majaran dziki	<i>Origanum vulgare</i> L. [!]	Łękawski		
majeranek		Germanowa M.		hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
		Łękawski Milowicz Iza	Modryniec, powiat hrubieszowski	wypędzone z dworskich ogrodów przechowują się jeszcze przy chatach wiejskich
majeranek dziki		Okolska Stanisława Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancya Łękawski	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie Janów Podlaski	
majoranka		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
mak	<i>Papaver somniferum</i> L. lub może <i>P. rhoeas</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski	
		Chrzanowski Apolinary Czarniecka Wanda	powiat janowski, gub. lubelska Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie	pełny
		Gajowiecki L. Kleniewski Jan	Chodzież Kluczkowice, powiat opolskolubelski	
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
		Milewska Aniela		makówka
		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
		Oświecimski Alfons	powiat ostrzeszowski	
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	makówki ogrodowe
		Woliński Adam	Oporów, powiat poniecki	makówki, główki
makówka		Łękawski		
makówki		Jasieńska Maria Korycińska Aleksandra	wieś Brus koło Włodawy powiaty sokołowski, węgrowski, włodawski i janowski, gub. siedlecka	
		Kowalski Franciszek Kubaszewski Adam	Dębowiec koło Jasła okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
		Kraska Elżbieta Trzecińska Aleksandra	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Łyczkowice, powiat skierniewicki	
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W.	

³¹ Nazwa ludowa notowana w tym znaczeniu przez Rogowską (1998), Sychtę (1967–76), potwierdzona współcześnie przez Nocela.

			Ks. Poznańskie
malisa	<i>Melissa officinalis</i> L.	Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
malisia		Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłłowski
malwa czarna	<i>Alcea rosea</i> L.	Czarnecka Wanda	Noworadomskie, pełna
malwy		Okolska Stanisława	Częstochowskie, Wieluńskie Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
manna	<i>Glyceria</i> sp.	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
marchew	<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang. var. <i>sativus</i> Hoffm.	Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski
		Chądzyński Zbigniew	
		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
		Gajowiecki L.	Chodzież
		Kleniewski Jan	Kluczkowice, powiat opolskolubelski
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński
		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
	Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
	Woliński Adam	Oporów, powiat poniecki	
marchew ogrodowa	<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang. var. <i>sativus</i> Hoffm.	Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
			biorą jej korzeń
marchew polna	<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>carota</i>	Łękowski	
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
polna marchew		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
marchewka	<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang. var. <i>sativus</i> Hoffm.	Milewska Aniela	
marchwica		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
		Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie

marchwica dzika	<i>Daucus carota</i> L. [!]	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
marjanka	<i>Origanum vulgare</i> L. ³²	Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłłowski	
marona	<i>Tanacetum parthenium</i> L.	Kostrzewski Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancya Germanowa M.	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie Janów Podlaski	
maronka				hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
maruna		[podpis nieczytelny] Chrzanowski Apolinary Jasińska Maria Jędrzejewiczowa Izabela K. W. Kr... Kubaszewski Adam Milowicz Iza Olsztyński A. Tomaszewska Marina Wesołowski Karol	powiat buczacki powiat janowski, gub. lubelska wieś Brus koło Włodawy Hyżne, powiat tyczyński powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie Modryniec, powiat hrubieszowski Podpniewki, powiat pniewski, W. K. Poznańskie Kudynowce w Złoczowskim Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	podobna do ruty ogrodowa
marunna	<i>Pyrethrum</i> [!] [może jednak chodzi o <i>Tanacetum parthenium</i> L.? <i>Tanacetum parthenium</i> L.]	odpowiedzi małżonków Krolów odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
matczyne zełe, boże drzewko	<i>Artemisia abrotanum</i> L.	Łęgowski Józef	Kaszuby	
maturynka	?	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskim	kwitnie żółto i czerwono, leśna
mediwka	<i>Galium verum</i> L. [!!]	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskim	leśna
melisa	<i>Melissa officinalis</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
melissa		Łękawski odpowiedzi tutejszych parafian Okolska Stanisława Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancya	Trzemeszno, W. K. Poznańskie Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie Janów Podlaski	
melissa dzika	<i>Dracocephalum moldavicum</i> [!]	Łękawski		

³² Autor, poza informacją, że jest to roślina uprawna, nie podał innych danych. W obwodzie brzeskim na zachodniej Ukrainie nazwa 'marjanka' notowana jest na *Origanum vulgare* (Pastusiak 2007).

miętkiew	lub może <i>Mentha</i> sp.? lub inna roślina z Lamiaceae? <i>Mentha</i> sp.	Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
miętkiew, mięta		odpowiedzi tutejszych parafian Chądzyński Zbigniew	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
pieprzowa mięta	<i>Mentha × piperita</i> L.	Przybyłkiewicz J.	okolice Tuchowa, Bogumiłowice, Tarnowiec, Nowodworze, Koszyce, Dąbrówka, Świerzków, Klikowa, Niedomice, Pawężów, Krzyż, Biskupówka	
mir	?	Moczulski S.	Przegaliny, powiat radzyński, gub. siedlecka	
mira	?	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
	krople żywicy z drzew iglastych	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	nazywają żywicę z mrowiska używaną do święcenia w dzień święta Trzech Króli
mira, mirnik		Łękawski		kadzidło swojskie leśne
mira	<i>Dysphania</i> <i>schraderiana</i> (Schult.) Mosyakin & Clemants [jako <i>Artemisia</i> <i>peterburgensis</i> [!]] ³⁵	[n.n.]	Rzeszowkie, koło Tyczyna	
mirsik	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	
modrak, haber	<i>Centaurea cyanus</i> L.	Trzińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
modrok		Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
monstrancja	<i>Phaseolus</i> sp? ³⁶	Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
mrzyk	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	
nagietki	<i>Calendula</i> <i>officinalis</i> L.	Czarnecka Wanda	Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie	
		Szreder Anna	Kobusewo (pod Kartuzami)	

³⁴ Nazwa 'mieta ptasia' na *Stellaria media* poświadczona jest już od XVIII w.

³⁵ Gatunek ten jest w Tyczynie nadal święcony pod nazwą mira i jest tam najważniejszą rośliną na Matkę Boską Zielną (Oklejewicz & Łuczaj 2015).

³⁶ Może odmiana o nasionach z rytem przypominającym monstrancję?

nagiętek		Kapusta Michał	Czernichów, Liszki, Tyniec, Skawina, Kalwaria, Brzeźnica
nogietki		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
		Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki
naworotil	<i>Alchemilla vulgaris</i> L. sp. aggr. [!]	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
nawrotek	[!] [!] [!]	Berkowski Józef	Odolanów, W. K. Poznańskie
		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
		Gdowski Antoni	Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska; Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska
			rośnie po ogrodach owocowych w trawie
	[!]	Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska
	[!]	Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki
		Korycińska Aleksandra	powiaty sokołowski, węgrowski, włodawski i janowski, gub. siedlecka
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
	<i>Alchemilla arvensis</i> [!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
	<i>Alchemilla vulgaris</i> L. sp. aggr.	Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
nawrotnik	[!] [!]	Husarzewska T.	powiat garwoliński
	[!]	Popławski Władysław	Cicibor, powiat białskoradziwiłowski
	[!]	Słupnicki Michał	Węldzisz
	[!]	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem
niedźwiedzie łapy	<i>Orchis</i> [!]	Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
nieśmiertelnik piaskowy	<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench [!]	Łękawski	
nieśmiertelniki, kocanki		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
niezapominajki	<i>Myosotis</i> sp.	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska
		Łękawski	
nocnice [nocnica?] ?		Gajowiecki L.	Chodzież
nokia [?]	<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench lub	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki

<i>Calendula officinalis</i> L. ³⁷			
odczyna	?	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
odczytek	?	Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłłowski
ogrodowe ziele	?	Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
olszyna	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.	Hernes Jan Okolska Stanisława Trzeńska Aleksandra	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie Łyczkowice, powiat skierniewicki
omanowe ziele	<i>Inula helenium</i> L. [!]	Fusek Wilhelm	Biecz
opich	<i>Apium</i> sp.; także inne podobne rośliny zwłaszcza z rodziny Apiaceae (Elektroniczny Słownik)	Czarniecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska
orisznyca	<i>Trifolium aureum</i> Pollich [podała: <i>Trifolium agrarium</i> [!]]	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskim
orzechy	<i>Juglans regia</i> L.	Korycińska Aleksandra Trzeńska Aleksandra	powiaty sokołowski, węgrowski, włodawski i janowski, gub. siedlecka Łyczkowice, powiat skierniewicki
orzechy laskowe	<i>Corylus avellana</i> L.	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
oset	może <i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertner? lub <i>Onopordon</i> sp.?	Chrzanowski Apolinary Czarniecka Urszula	powiat janowski, gub. lubelska mający wielkie liście w białe plamy i szyszki nasienne wielkie promienne na wysokich łodygach na „ziele” Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska
oset czortopóloch	<i>Cnicus benedictus</i> L.	Słotwińska J.	powiat ihumeński
osetek	<i>Carlina vulgaris</i> L.	Chrzanowski Apolinary Jędrzejewiczowa Izabela	powiat janowski, gub. lubelska roślina rosnąca w miejscach suchych, bez kolców, kwiat podobny do zwykłego ostu, liście białawe Hyżne, powiat tyczyński

³⁷

Nazwa w tym znaczeniu notowana przez Sychtę (1967–76), potwierdzona przez Nocela.

osmos	<i>Inula helenium</i> L. ³⁸	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
ostropest, św. Jana główki	? ³⁹	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
ostróżka	<i>Delphinium</i> sp.? <i>Consolida</i> sp.?	Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki
owies	<i>Avena sativa</i> L.	Chądzyński Zbigniew Chrzanowski Apolinary Kostrzewski Wesołowski Karol Zikowski	powiat janowski, gub. lubelska kłosa powiat pleszewski, W. K. Poznańskie Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
Pana Jezusa laseczki	?	Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
Pana Jezusa laski	<i>Knautia arvensis</i> (L.) Coult. [podał: <i>Scabiosa</i> <i>vulgaris</i> [!]]	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
panienki	<i>Tropaeolum</i> <i>majus</i> L. ⁴⁰	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
panny, dulki	<i>Pyrus communis</i> L.	Świerzbieński, dr	u nas
pannmaryliczko [sic]	?	Kloska	powiat kozielski, 3 mile od Raciborza
paproć	? gat. niezid. ? gat. niezid.	Chrzanowski Apolinary Tomaszewska Marina	powiat janowski, gub. lubelska Kudynowce w Złoczowskiem leśna
peonia	<i>Paeonia</i> sp. (<i>P.</i> <i>officinalis</i> L.?)	Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
peperkrut	<i>Sedum acre</i> L. ⁴¹	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
pererwa	<i>Lysimachia</i> <i>nummularia</i> L. [!]	Tomaszewska Marina Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem Winniki w Samborskiem
pępawa	<i>Crepis</i> sp.? lub <i>Taraxacum</i> sp.?	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
pierza trawka	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska
pietrówbicz, dzika cykoria	<i>Cichorium intybus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
pielun	<i>Artemisia</i> <i>absinthium</i> L.	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
piołun		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
piołun		Grygrowicz Waleria	Nakło lub Trzemeszno

³⁸ Nazwa podawana przez Sychtę (1967–76), potwierdzona współcześnie przez Nocela.

³⁹ Nazwa botaniczna ostropest oznacza *Silybum marianum*. Natomiast Muszyński (1936), jak i współcześnie Nocel podają, że ‘ostropest’ oznacza *Datura stramonium*. Inna ludowa nazwa tej rośliny ‘św. Jana główki’ może wskazywać zarówno na *Silybum marianum* posiadający kwiaty zebrane w okrągławe „główkowate” kwiatostany, jak i *Datura stramonium* posiadający okrągławe owoce.

⁴⁰ Użycie tej nazwy na *Tropaeolum majus* na Kaszubach potwierdza Rogowska (1998).

⁴¹ Użycie tej nazwy na Kaszubach notuje Sychta (1967–76).

	[!]	Kantak Antoni Kraska Elżbieta Kubaszewski Adam	Kociewie Trzemeszno, W. K. Poznańskie okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
	[!]	Łękawski Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłowski
	[!]	Rzeszowski Leon	Rzeszowskie, Jasielskie, Tarnowskie
	[!]	Trzcńska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki
		Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancya	Janów Podlaski
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
		Zieliński J.	Kociewie
piołunek		Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
	[!]	Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)
piołuń	[!]	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
piorunowiec	<i>Trifolium arvense</i> L. [!]	Dybowski Władysław	powiat miński
piponia [sic]	?	Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancya	Janów Podlaski
piwonია	raczej <i>Paeonia</i> sp.? może też <i>Tanacetum</i> <i>balsamita</i> L.?	Chądzyński Zbigniew	
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
piwonია pachnąca	<i>Pyrethrum</i> tanacetum [!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
piwonie	<i>Paeonia</i> sp.? lub <i>Tanacetum</i> <i>balsamita</i> L.?	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
piwonija		Chrzanowski Apolinary Matulewicz Jan	powiat janowski, gub. lubelska Maciejowice, powiat garwoliński
		Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
piwonijo		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
płaczki Matki Boskiej, łzy Matki Boskiej	<i>Briza media</i> L. [!]	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
podbiał	<i>Tussilago farfara</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
podorożnyk	<i>Polygonum</i> <i>aviculare</i> L. [!]	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
podróznik	<i>Cichorium intybus</i> L. [!] [!]	Matulewicz Jan Wesołowski Karol	Maciejowice, powiat garwoliński Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
pokrztzik [może	<i>Tanacetum vulgare</i> Bloch [lub: Block] A.		Tyłowo, powiat pucki

pokretnik?]	L. ⁴²			
pokrzywa	<i>Urtica dioica</i> L.	Chrzanowski Apolinary Czarnecka Urszula Horodyński Witold Kijeński St.	powiat janowski, gub. lubelska Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska Niedźwiadka, Ziemia Łukowska Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki	
pokrzywa dzika		Słupnicki Michał	Węldzisz	
pokrzywka	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	pod tą nazwą w ogródkach hodowana
pomocnica	? ⁴³	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	podobne do macierzanki, lecz wyższe
proso	<i>Panicum miliaceum</i> L.	Chrzanowski Apolinary Trzcńska Aleksandra	powiat janowski, gub. lubelska Łyczkowice, powiat skierniewicki	
proso tureckie	<i>Amaranthus</i> sp.	Chrzanowski Apolinary Matulewicz Jan	powiat janowski, gub. lubelska Maciejowice, powiat garwoliński	
tureckie proso		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
przestęp	<i>Bryonia alba</i> L. [!] [!]	Chrzanowski Apolinary Czarnecka Wanda Jędrzejewiczowa Izabela Korycińska Aleksandra Kostrzewski Okolska Stanisława	powiat janowski, gub. lubelska Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie Hyżne, powiat tyczyński gub. warszawska powiat pleszewski, W. K. Poznańskie Dziwle	ma liście podobne do winogron
przestrach	<i>Genista germanica</i> L. ⁴⁴	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	listki drobne, łodyga kolczasta, kwiat drobny żółty rozłożony pięciopłakowy
przetacznik	<i>Veronica</i> sp.	Łękowski		
przewrotek	<i>Alchemilla vulgaris</i> L. sp. aggr. [!]	Kowalski Franciszek Łozińska Janina	Dębowiec koło Jasła Potok Turaszówka pod Krosnem	
przytulia	<i>Galium</i> sp. [!]	Gajowiecki L. Milewska Aniela	Chodzież	
pszenica	<i>Triticum aestivum</i> L.	Chądzyński Zbigniew		

⁴² Użycie tej nazwy na Kaszubach notuje Muszyński (1936) i Sychta (1967–76).

⁴³ Nazwę ‘pomocnica’ dla *Artemisia vulgaris* z okolic Biecha podaje jeden z autorów odpowiedzi. Jednakże *Artemisia vulgaris* nie jest podobna do wzmiankowanej przez autora listu macierzanki.

⁴⁴ Nazwę ‘przestrach’ na *Genista germanica* podaje z Lubelskiego florystka i etnografka Maria Hempel (1834-1904) w swej odpowiedzi na ankietę Rostafińskiego.

		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska kłosa
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
		Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski
pujki szare	<i>Acorus calamus</i> L. ⁴⁵	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
rojownik	<i>Sempervivum tectorum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska roślina rosnąca na piaskach, grube mięsiste listki jej złożone w szyszkę podobną do gniazda
		Milewska Aniela	
		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
rosiczka	<i>Drosera</i> sp.	Chądzyński Zbigniew	
		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska
		Czarniecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska
	[!]	Gajowiecki L.	Chodzież
		Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska
		Husarzewska T.	powiat garwoliński
		K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska
		Korycińska Aleksandra	gub. warszawska
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie
		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie
		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński
		Milewska Aniela	
		Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
	[!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
	[!]	Słotwińska J.	powiat borysowski
		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie
		Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
rozchodnik	<i>Sedum acre</i> L.	[podpis nieczytelny]	powiat buczacki
		Chądzyński Zbigniew	

⁴⁵ Nazwę 'pujki szare' dla *Acorus calamus* podaje Sychta (1967–76).

	Chrzanowski Apolinary	Józefów koło Warszawy	
	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
	Czarniecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	
	Dydyńska Julia	Grąziowa nad Wiarem, powiat dobromilski	
	Gajowiecki L.	Chodzież	
	Grygrowicz Waleria	Nakło lub Trzemeszno	
	Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	Hohn Aleksander	Ciężów, powiat stanisławowski, między Stanisławowem a Haliczem	rośnie blisko nad ziemią, ma kwiat żółty
[!]	Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska	
	Husarzewska T.	powiat garwoliński	
	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński	
	K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska	
	Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki	
[!]	Korycińska Aleksandra	powiaty sokołowski, węgrowski, włodawski i janowski, gub. siedlecka	
	Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
[!]	Kowalski Franciszek	Dębowiec koło Jasła	
	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
	Ligoń Julisz	między Lublińcem a Woźnikami	
	Łozińska Janina	Potok Turaszówka pod Krosnem	
	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
	Milewska Aniela		
	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
<i>Sedum vulgare</i>	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
Link. [!]			
<i>Sedum acre</i> L.	Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłłowski	
[!]	Rzeszowski Leon		
	Słupnicki Michał	Węldzisz	
	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
	Szreder Anna	Kobusewo (pod Kartuzami)	
	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem	
	Trzecińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
	Wawrzyńkiewicz (z Terleckich) Konstancya	Janów Podlaski	

		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
		Wodecki Franciszek		
		Woliński Adam	Oporów, powiat poniecki	
		Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
		Zieliński J.	Kociewie	
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie	
rozmaryn	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	Słupnicki Michał	Węldzisz	
roża	<i>Rosa</i> sp.	Kischel Heinrich	wieś Uszyce, powiat oleski	
róża		K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska	
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
		Szoldrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
róże (malwy)	<i>Alcea</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski	
rumian	gatunek z rodziny Asteraceae?	Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki	
rumianek	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	Chądzyński Zbigniew		
		Gajowiecki L.	Chodzież	
		Germanowa M.		hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
		Grygrowicz Waleria	Nakło lub Trzemeszno	
		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
		Milowicz Iza	Modrynec, powiat hrubieszowski	
		Popławski Władysław	Cicibor, powiat białskoradziwiłowski	
		Szoldrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
		Szreder Anna	Kobusewo (pod Kartuzami)	
		Trzczińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
		Wajda J.	powiat raciborski	
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
		Wodecki Franciszek		
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie	
rumionek		Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
ruta	<i>Ruta graveolens</i> L.	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
		Gdowski Antoni	Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska; Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska	
		Germanowa M.		hodują po

		Jasieńska Maria	wieś Brus koło Włodawy	ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
		Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński	
		Łękowski Olsztyński A.	Podpniewki, powiat pniewski, W. K. Poznańskie	
		Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłowski	
	[!]	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	ogrodowa
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
rzemieniec	<i>Solanum dulcamara</i> L. [!] [!]	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
		Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
rzepa	<i>Brassica rapa</i> L. subsp. <i>rapa</i>	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
rzepak	<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napus</i>	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
rzerzuha	<i>Lepidium sativum</i> [n.n.] L. lub <i>Cardamine pratensis</i> L.		Rzeszowkie koło Tyczyna	
sajec	<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra, powiat jordanowski	
sajta	<i>Nepeta cataria</i> L. ⁴⁶	Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)	
sańta		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	podobna do martwej pokrzywy, tylko liście pod spodem białe włoskowate, zapach lekki przyjemny ⁴⁷
słonecznik (słoneczniki)	<i>Helianthus annuus</i> L.	Chądzyński Zbigniew		
		Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
		Czarnecka Wanda	Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie	
		Gdowski Antoni	Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska; Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska	
		Grygrowicz Waleria	Nakło lub Trzemeszno	
		Kapusta Michał	Czernichów, Liszki, Tyniec, Skawina, Kalwaria, Brzeźnica	
		Kierzkowska Czesława	Biecz	
		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
		Łękowski		
		Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat	

⁴⁶ Jeden z korespondentów Rostafińskiego podał z Pilzna koło Tarnowa 'saneta, sajta, kocie ziele' i wyjaśnił: „bo to koty lubią jeść” – uwaga ta jednoznacznie wskazuje na *Nepeta cataria*.

⁴⁷ Liście *Nepeta cataria* mają miętowo-cytrynowy zapach, o czym wspomina korespondent Rostafińskiego.

			garwoliński	
		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
		Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
		Szoldrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
		Trzińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
smierdziuszka	?	Kraszewska Antonina	Romanów, powiat włodawski	ziele znane roślinie wśród żyta
sosna	<i>Pinus sylvestris</i> L.	Łękowski		
		Trzińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	szyszki
spik	<i>Datura stramonium</i> L. ⁴⁸	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
srebrnik	?	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	czołga się po ziemi, liść strzępiasty
St. Janka	<i>Hypericum perforatum</i> L. ?	Woyńłowiczówna	Lipów, powiat rzeczycy	
stanownik	<i>Chimaphila umbellata</i> (L.) W.P.C. Barton ? ⁴⁹	Korycińska Aleksandra	Jezióra, gub. grodzieńska	
starodubnyk	?	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	kwitnie żółto, leśna
stokroć	<i>Bellis perennis</i> L.	Łękowski		
strzałka	<i>Bidens</i> sp. [!]	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	[!]	odpowiedzi tutejszych parafian Zakrzewscy	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
			Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
strzałki	[!]	Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
strzołki	<i>Carduus</i> sp. [!]	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
stulidupka	<i>Centaureum erythraea</i> Rafn.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
swiete zele	<i>Artemisia abrotanum</i> L. ⁵⁰	Łęgowski Józef	Kaszuby	
sakłak	<i>Rhamnus cathartica</i> L.	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
szakłak		Łękowski		
szalej (sialej)	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
		Trzińska Aleksandra	Łyczkowice, powiat skierniewicki	
		Zieliński J.	Kociewie	
sałwia	<i>Salvia officinalis</i> L.	Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
sołwijo		Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków,	jest sadzona

⁴⁸ Użycie tej nazwy na Kaszubach notuje Sychta (1967–76).

⁴⁹ Nazwę ‘stanownik’ na *Pyrola umbellata* (obecnie *Chimaphila umbellata*) podaje z nieodległej Weleńnicy florystka Maria Twardowska (1858-1907) w swej odpowiedzi na ankietę Rostańskiego.

⁵⁰ Nazwę ‘swiete zele’ na boże drzewko (czyli *Artemisia abrotanum*) podał Józef Łęgowski (1852-1930), badacz kultury Pomorza, nauczyciel języka polskiego w gimnazjum w Wejherowie.

szalwia		Chądzynski Zbigniew Milowicz Iza	Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki Modryniec, powiat hrubieszowski
		Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie
szalwija		Bloch [lub: Block] A. Germanowa M.	Tyłowo, powiat pucki
		odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
		Przybylkiewicz J.	okolice Tuchowa, Bogumiłowice, Tarnowiec, Nowodworze, Koszyce, Dąbrówka, Świerzków, Klikowa, Niedomice, Pawężów, Krzyż, Biskupówka
		Wodecki Franciszek	
		Zieliński J.	Kociewie
szalwijo		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
szołwia	[!]	Rzeszowski Leon	do święcenia, na ból gardła i kaszel
szolwijo		Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie
szalwia zwykła		Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
szalwia turecka	?	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
szczaw	<i>Rumex acetosa</i> L.	Kraska Elżbieta	Trzemeszno, W. K. Poznańskie
szczerbanyki	?	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem
szczomber	<i>Satureja hortensis</i> L.?	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
szczotki	<i>Dipsacus</i> sp.?	Łozińska Janina	Potok Turaszówka pod Krosnem
ślaz	<i>Malva</i> sp.? <i>Lavatera</i> sp.? <i>Althea</i> sp.?	Przybylkiewicz J.	okolice Tuchowa, Bogumiłowice, Tarnowiec, Nowodworze, Koszyce, Dąbrówka, Świerzków, Klikowa, Niedomice, Pawężów, Krzyż, Biskupówka
ślaz		Chrzanowski Apolinary Kapusta Michał	powiat janowski, gub. lubelska Czernichów, Liszki, Tyniec, Skawina, Kalwaria, Brzeźnica
ślazy		Kowalski Franciszek	Dębowiec koło Jasła
śłos		Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki
szlazy		Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński
śmietannik	<i>Geum rivale</i> L. [!!] [!]	Chądzynski Zbigniew Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie

hodują po
ogródkach tak
wiejskich jak i
dworskich

	[!]	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	[!]	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
śmietannik, iwanyki	<i>Potentilla anserina</i> L. [!]	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem	
śmietannik	?	Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
śmietannik	?	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	roślina mająca obfite kwiaty białe i bladioróżowe złożone w rodzaj wianeczka z płatków zwiniętych w rurki, łodyga sucha prawie bezlistna
	?	Korycińska Aleksandra	gub. warszawska	
	?	Milewska Aniela		o tłustych liściach, roślina leśna
	?	Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
śtej Trójcy [ziele]	<i>Viola tricolor</i> L.?	Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
śto. Jańskie ziele	<i>Hypericum perforatum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
świętojańskie [ziele]		Jasieńska Maria	wieś Brus koło Włodawy	
świętojańskie ziele		Czarniecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	
św. Jana główki, ostropest	? ⁵¹	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
świniogórz	?	Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)	
targownik	<i>Trifolium montanum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	kwiat biały podobny do koniczyny lecz wyżej wyrastający
	[!]	Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
		Łękawski		
	[!]	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	[!]	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
	[!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
		Wesołowski Karol	Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie	
		Zakrzewscy	Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
		Zikowski	Kcynia, powiat szubiński, W. Ks. Poznańskie	
	[!]	Chądyński Zbigniew		

⁵¹

Patrz przypis 33.

		Gajowiecki L. Milewska Aniela	Chodzież	ciemny kwiatek na cienkiej łodyżce
tarnina	<i>Prunus spinosa</i> L.	Matulewicz Jan	Maciejowice, powiat garwoliński	
tatarak	<i>Acorus calamaus</i> L. [!]	Hernes Jan	Mijanowo, Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
taterak		Kostrzewski	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie	
tatarka	<i>Fagopyrum tataricum</i> (L.) Gaertn.	Łękowski		
termentela	<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	leśna
toja	<i>Aconitum</i> sp.	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
tojad		Słupnicki Michał	Weldzisz	szafirowo kwitnący
torant biały	<i>Artemisia dracunculus</i> L. ⁵²	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
torant modry		Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
trędownik	<i>Scrophularia</i> sp.	Łękowski		
troisć	<i>Aconitum</i> sp. [!]	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
trzcina	<i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steud	K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska	
trzcina wodna	[!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
trzcinka		Horodyński Witold	Niedźwiadka, Ziemia Łukowska	
turki	<i>Tagetes</i> sp.	Bloch [lub: Block] A.	Tyłowo, powiat pucki	
tysiącznik	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn	odpowiedzi małżonków Krolów	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
wanaty	?	Zielenkiewicz J.	Ujście Solne, Okulice (powiat bocheński)	
wasyłyki	<i>Sanguisorba officinalis</i> L. [!!]	Tomaszewska Marina	Winniki w Samborskiem	
wątrobowe ziele	<i>Sanguisorba minor</i> Scop.? [!]	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
weronika	<i>Veronica</i> sp.	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
wiatrowa róża	<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	Kostrzewski Kubaszewski Adam	powiat pleszewski, W. K. Poznańskie okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
wietrzna róża		Kowalski Franciszek	Dębowiec koło Jasła	
wiatrowe ziele	<i>Epilobium</i> sp. [!!]	Okolska Stanisława K. W. Kr... odpowiedzi tutejszych parafian Zakrzewscy	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska Trzemeszno, W. K. Poznańskie Ostrosite Trzemeszyńskie lub Pleszewskie	
wierzba	<i>Salix</i> sp.	Okolska Stanisława	Sieradzkie, powiat łaski, wieś Zabłocie	
włoski Pana Jezusa ?		Szołdrska Marya	Ostrosite Trzemeszyńskie lub	

⁵²

Użycie tej nazwy na Kaszubach notuje Sychta (1967–76), a jednocześnie potwierdza Nocel.

			Pleszewskie	
włosy St. Magdaleny	?	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	trawa
wołowe oko	<i>Leontodon</i> sp.? (Arct 1916) lub <i>Leucanthemum vulgare</i> L. ⁵³ ? może <i>Leontodon</i> sp.?	Łękawski Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskim	kwitnie żółto, leśna
workan [lub: workun]	?	Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłłowski	
wronie masło	? ⁵⁴	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskim	kwitnie fioletowo, leśna
wronie sadło	<i>Sempervivum</i> sp. ⁵⁵ <i>Sedum</i> ? [!]	Jędrzejewiczowa Izabela Rzeszowski Leon	Hyżne, powiat tyczyński	grube tłuste liście
wrotych [sic]	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	Germanowa M.		hodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich
wrotycz		Chrzanowski Apolinary Chrzanowski Apolinary Dydyńska Julia Gdowski Antoni Jędrzejewiczowa Izabela Kapusta Michał Karasiewicz Kazimierz Łękawski Milewska Aniela Milowicz Iza Okolska Stanisława Wawrzynkiewicz (z Terleckich) Konstancja Zakrzewscy Zielenkiewicz J.	Józefów koło Warszawy powiat janowski, gub. lubelska Grąziowa nad Wiarem, powiat dobromiński Lisice nad Nerem, powiat kolski, gub. kaliska; Bielice, powiat kutnowski, gub. warszawska Hyżne, powiat tyczyński Czernichów, Liszki, Tyniec, Skawina, Kalwaria, Brzeźnica Lwówek, powiat bukowski, Opalenica, Nowy Tomyśl	
wrótycz		Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, W. K. Poznańskie	
wrutycz		Kowalski Franciszek	Dębowiec koło Jasła	
wrzos	<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull [!]	Łękawski		

⁵³ Pastusiak (2007) podaje *Leucanthemum vulgare*. W jednym z zachowanych listów przysłanych w odpowiedzi na ankietę Rostafińskiego jest zasuszony okaz 'wołowego oka' i jest to *Leucanthemum vulgare*.

⁵⁴ Pastusiak (2007) podaje *Polygonatum multiflorum* All., ale kolor kwiatów w tym gatunku jest zawsze biały, a nie fioletowy, jak podała autorka listu

⁵⁵ Rostafiński 1922, por. Henslowa 1978.

		Popławski Władysław	Cicibor, powiat bialskoradziwiłłowski	
wylub	?	Gajowiecki L.	Chodzież	
zgnilec	?	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
ziele św. Jana	<i>Hypericum perforatum</i> L.	Gajowiecki L.	Chodzież	
zimokta	<i>Colchicum autumnale</i> L. (Arct 1916)	K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska	
zimokwit		K. W. Kr...	powiat kaliski i wieluński, gub. kaliska	
złota wierzba	<i>Solidago canadensis</i> L. [!]	Fusek Wilhelm	Biecz	Pierwotnie przed laty znajdowała się w ogrodzie w Libuszy, stąd tak się rozrosła, że wszystkie wikliny nad rzeką Ropą tworząc całe kępy zdobi swym złotym kwiatem
zmarłychwstał	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	
zniebaspad	?	Czarnecka Urszula	Silnica, powiat radomszczański, gub. piotrkowska	
zrocznik	?	Korycińska Aleksandra	Jezióra, gub. grodzieńska	
żagawka	<i>Urtica urens</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat janowski, gub. lubelska	
żółcienik	?	Kijeński St.	Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierzchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, powiat mielecki	
żółta róża	<i>Tagetes</i> sp.	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
żółte turki		odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
żydówka	<i>Paris quadrifolia</i> L. [!]	odpowiedzi tutejszych parafian	Trzemeszno, W. K. Poznańskie	
żytko Matki Boskiej	<i>Omalotheca sylvatica</i> (L.) Sch. Bip. & F.W.Schultz	Jędrzejewiczowa Izabela	Hyżne, powiat tyczyński	
żyto	<i>Secale cereale</i> L.	Chądzyński Zbigniew Chrzanowski Apolinary Kostrzewski Wesołowski Karol Bodnarski Jan	powiat janowski, gub. lubelska kłosy powiat pleszewski, W. K. Poznańskie Wilatów, powiat mogilnicki, W. K. Poznańskie Bystra, powiat jordanowski	
żywokost	<i>Symphytum officinale</i> L. może też <i>S. tuberosum</i> L.?	Chrzanowski Apolinary Czarnecka Wanda Jędrzejewiczowa Izabela	powiat janowski, gub. lubelska Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie Hyżne, powiat tyczyński	

odpowiedzi tutejszych Trzemeszno, W. K. Poznańskie
parafian
Tomaszewska Marina Winniki w Samborskiem
K. W. Kr... powiat kaliski i wieluński, gub.
kaliska

Odpowiedzi dotyczące roślin święconych (układ alfabetyczny według nazwisk autorów)

Zachowano oryginalną pisownię i ortografię. Gdy dane dotyczą innej miejscowości niż miejscowość wysłania listu – zaznaczono, komentarze i uzupełnienia w nawiasach kwadratowych [] – moje (P.K.)

Józef BERKOWSKI, ksiądz, 30 IX 1883 r., Odolanów, W. Ks. Poznańskie
3. Zwyczaj święcenia wianków i ziół w oktawę Bożego Ciała i „ziela” na Matkę Boską zielną 15. Sierpnia jest tu powszechny. W „zielu” pomiędzy innymi jest zwykle „nawrotek” i „lubieszyk”.

A. BLOCH [lub: BLOCK], [ksiądz?], 24 IX 1883 r., Tyłowo, pow. pucki
62. Kolender czarny i biały, koper, szalwija, nokia, turki, boże drzewko, beleca, pokrztnik [sic], ślos, peperkrut, torant modry i biały, pujki szare, krwawnik, czerwone baranki, ostropest albo św. Jana główki, ruta, maerta [?] z ogrodu, panienki, astry, osmosy, lebiszcik [sic], hokbaba z mątką [?], spik, kościelniczka, arnika i gałęzie od drzew owocowych.

[Jan BODNARSKI, student medycyny], 22 IX 1883 r., wieś Bystra, pow. jordanowski
62). W tak zwane ziele wchodzi: Boże drzewko, lubszczyk, kanie sadło, mak, kłosy pszenicy, żyta, róże (malwy), marchew, mak, mięta, macierzanka, bobownik, sajec, jabłka itd.

Zbigniew CHĄDZYŃSKI, [prawdopodobnie właściciel folwarku], 30 VIII 1883 r., Pakość
Na pytanie 62. Lud tutejszy zbiera na tak zwane ziele, które daje święcić w kościele w dniu 15 Sierpnia

Słonecznik

Marchew

Owies

Jęczmień

Żyto

Pszenica

Groch z łąką

Kacankę [dopisek Rostafińskiego: = Helichrys. aren.]

Na wianki poświęcane w Oktawę Bożego Ciała

Szałwią

Rumianek

Rozchodnik

Macierzankę

Rosiczkę (rośnie na błotach)

Targownik [dopisek Rostafińskiego: Trifol. mont.]

Jabłecznik

Śmietannik

Liście z lipiny

Miete (miętkiew)

Kwiat bżowy i piwonję.

Wianków musi być dziewięć. W czasie choroby okadza tem ludzi i zwierzęta – nadto podczas burzy okadza nim [?] konie i wszelkie budynki w mniemaniu że też rozejdzie się i piorun w zabudowania nie uderzy.

[Kazimierz CHŁAPOWSKI (1832-1916), ziemianin, działacz społeczny w Wielkopolsce], 16 VIII [1883], dane dotyczą prawdopodobnie Wielkopolski

Czarcie żebro [jest okaz zielnikowy] na ból głowy, lud święci je w dzień M. B. Zielnej.

Czyścowe ziele (bot. czyściec) używa się na ból głowy, myjąc głowę wodą, w której się cz. ziele parzyło. Święci się w d. M.B.Z.

Apolinary CHRZANOWSKI, 18 VIII 1883 r., Józefów koło Warszawy, dotyczy: pow. janowski, gubernia lubelska
45. [...] Boże drzewko tem po oświęceniu każdą krowy i kobiety po połogu.

List z 12 IX 1883 r.

[br. nr] Lud z Lubelskiego, a mianowicie z okolic Janowa przykłada wielką wiarę do własności ziół, otóż zbiera je i święci w znacznej ilości. Wianków wije do 50. a ziela niesie potężną wiązkę do święcenia na Zielną – tu zaś zwyczaj święcenia ziół istnieje, lecz chyli się widocznie ku upadkowi – zauważyłem bowiem, że nie wszyscy gospodarze a raczej gospodynie święcą zioła – a ci co święcą to w bardzo ograniczonej ilości i to tylko po większej części ogrodowe i polne a mianowicie: Boże drzewko, Lubczyk, z polnych: Macierzankę, Rozchodnik, Wrotycz, Centurię, Kotki (roślina rosnąca w życie główki kwiatowe stanowią puszek podobny do wiosennych pączków łyzy). Do upadku tego tradycyjnego zwyczaju zapewne przyczynia się wiele zniknięcie

lasów, lecz w większej może części należy to zawdzięczać gęsto rozsiadłym tu Kolonistom Niemcom, którzy nieśąc swą przemondrą kulturę – wyśmiewają się z naszych prostactków, ich prastarych zwyczajów i obrzędów religijnych. Nie mając nic więcej do zanotowania z okolic Warszawy – powracam do opisu ziół, z których lud wije wianki w powiecie Janowskim – nadmienając że nazwy są takie jakich lud powszechnie używa. 1. Kopytnik. Roślina miłego zapachu, nisko rosnąca, o okrągłych włoskowatych ciemno zielonych liściach i brudno-fioletowym nikłym pojedynczym zwykle kwiatku złożonym w kielich. 2. Przestach – listki drobne łodyga kolczasta, kwiat drobny żółty rozłożony pięciopłatkowy. 3. Nawrotek [dopisek Rostafińskiego: Alchemilla]. 4. Macierzanka. 5. Rozchodnik. 6. Rojownik. Roślina rosnąca po piaskach, grube mięsiste listki jej złożone w szyszkę podobną do gwiazdy – zdjęta z gruntu dosyć długo wegetuje na ścianie chaty. 7. Mira. 8. Kłycz. roślina cebulkowata z koloru liści podobna do konwalii lecz listki jej są wąskie jak u narcyza, kwitnie żółto. 9. Kocanki żółte i różowe zwane także nieśmiertelnikami. 10. Lebiódka. 11. Koniczyna biała i czerwona. 12. Targownik., kwiat biały podobny do koniczyny lecz wyżej wyrastający. 13. Śmietannik. roślina mająca obfite kwiaty białe i bladorożowe złożone w rodzaj wianeczka z płatków zwiniętych w rurki, łodyga sucha prawie bezlistna. 14. Bławatki. 15. Pokrzywa. 16. Żagawka. 17. Piolon. 18. Rosiczka [tu następuje długi opis rosiczki]. Z ogrodowych: Boże drzewko, Troiść, Maruna, Piwonija. Z krzewów tylko kwiat bzu (bzioku). Z drzew tylko liście Lipy, a nawet łyko na które nawłuczają wianki. Oprócz ziół święcą łój kosłowy [?] i asafatyde, którą nazywają czarcim łąnem i nią wykadzają na wiosnę obory.

Do ziół święconych w dzień Matki Boskiej Zielnej biorą kłosa żyta, pszenicy, owsa, jęczmienia, grochu, gryki, prosa, bobu, liście kapusty, Słonecznik, Mak, Proso tureckie, Rzepak. Z owoców tylko jabłka. Z ziół: Wrotycz, Żywokost, Przestach, Targownik, Pietrówbicz (Dzika cykorja), Podbiał, Oset mający wielkie liście w białe plamy i szyszki nasienne wielkie promienne na wysokich łodygach. Osetek roślina rosnąca w miejscach suchych, bez kolców, kwiat podobny do zwykłego ostu, liście białawe. Śto. Jańskie ziele, Ślaz, Lulek (szalej), Melisa, Sańta podobna do martwej pokrzywy tylko liście pod spodem białe włoskowate, zapach leki przyjemny. Cyncelija czyli jaskółcze ziele, z którego łodygi po zerwaniu płynie sok żółty. Kobyli szczaw, Dziewanna, Belica, Przepię, Zgnilec, Rzemieniec, Paproć. Centurja pospolicie i wszędzie stulidupką zwana. Chmiel, Białodrzew, Kalina, Kruszyna, Kocierbina, Łoza o drobnych listkach, Leszczyna z orzechami, Jagody bzu, Boże drzewko, Lubczyk, Jędruchy, Nogietki. Z warzyw tylko Marchew, a niekiedy Rzepa i Chrzan.

Zioła z wianków służą na domowe lekarstwa. Ziele zaś święcone w dzień Matki Boskiej oprócz że bywa używane na różne leki, i każdemu prawie inne przypisują własności, których opis tu dla krutkości miejsca pomijam, nadto w razie śmierci robio z niego poduszke nieboszczykowi, na której w trumnie spoczywa. Dla tego też Unicy, którzy przemianowani zostali na prawosławnych, przywykli do tradycji święcenia ziół, nie mogą oswoić się z obecnym położeniem i różnymi sposobami starają się mieć po dawnemu święcone ziele, głównie aby było na czem w trumnie złożyć głowę.

Urszula CZARNIECKA, 24 IV 1884 r., Silnica, pow. radomszczański, gub. piotrkowska

25. Pokrzywka pod tą nazwą w ogródkach hodowana. Używana do wianków święconych w dzień Bożego Ciała.

30. Opich, mrzyk, mirsik (trzy odmienne rośliny) do ziela na święcenie.

62. Na „ziele” zbiera lud wszystkie zboża, warzywa i w ogóle wszystkie rośliny, tak hodowane, jako i dziko rosnące, nawet oset i pokrzywę. Na wianki oprócz wyżej wzmiankowanych roślin, następujące: rozchodnik, rosiczkę, koniczynę białą, macierzankę, miętę, grzmotnik, gradownik, bylicę, zmartwychwstał, boże drzewko, bratki, pierzą trawkę, niezapominajki, zniebaspad, świętojańskie ziele, pokrzywę, leszczynę.

Wanda CZARNIECKA, 28 VIII 1883 r., Dobrzycyca [?], dotyczy: Noworadomskie, Częstochowskie, Wieluńskie
45. W każdym zamożniejszym ogródku zazwyczaj jest choć jeden krzak zwyczajnej róży, której kwiat zbierają suszą i używają do kadzenia przy bólach zębów – róży i w ogóle darcu – potem chodują i nagietke nieraz i pełną i bardzo piękną, malwę czarną, Tagetes, mak czerwono kwitnący jeden – Słonecznik (nigdy jednakże w takiej ilości ażeby z niego olej bito), fasole czerwono i białą kwitnącą, żywokost, lubczyk (używają na choroby żołądka), przepię etc. Ziela te wszystkie koniecznie muszą się znajdować w pęku ziół które gospodynie noszą 15 Sierpnia na Matkę Boską Zielną do święcenia do kościoła

Władysław DYBOWSKI [1838-1910, przyrodnik], 14 IX 1883 r., Nianków

Piorunowiec („Hrymotnik” = *Trifolium arvense* (Kotki). Święcone ziele zachowają [?] w szczeliny ściany lub za rami obrazu, ma to strzec od piorunów.

Julia DYDYŃSKA, [ziemianka?], 6 XII 1883 r., wieś Gąziowa nad Wiarem, pow. dobromilski

49). [...] wrotycz na wianki święcone na Boże Ciało i zielone święta, do czego służy również rozchodnik rosnący na gru...ach [wyraz nieczytelny] [...]

Wilhelm FUSEK [1842-1914, aptekarz], 28 VIII 1883 r., Biecz

12. [...] Ligustic[um] Levisticum ale to ostatnie tylko do święcenia na 15go Sierpnia. Do tego celu używają tu jeszcze: Tancetum vulg[are], Melissa off[icinalis], Menth[a] piperita, [Mentha] aquatica, Rudbeckia, Ruta, Hyssopus, Satureja hort[ensis], Cnicus benedictus, Carduus Marianus, który prawie w każdym ogródku się znajduje, Solidago Canadensis, Balsamita vulg[aris], Artemisia camp[estris], Inula Helenium, Eupatorium cannabin[um]. [...]

45. [...] Nepeta Cataria, którą także do święcenia używają. [...]

List z 18 IX 1883 r., Biecz

Solidago Canadensis. Złota Wierzba. Pierwotnie przed laty znajdowała się w ogrodzie w Libuszy, stamtąd tak się rozrodziła, że wszystkie wikliny nad rzeką Ropą tworząc całe kępy zdobi swym złotym kwiatem. Służy do święcenia. Święconych ziół związanych w snopy używa lud albo do ochrony kapusty przed gąsienicami, stawiając tamże takowe, albo do ochrony domostwa, stajni, stodoły od ognia, albo daje z takowych odwar krowom po ocieleniu, aby się cielęta chowały.

Inula helenium. Onamowe ziele. Do święcenia.

L. GAJOWIECKI, ksiądz, 17 X 1883 r., Chodzież (Kolmar), W. Ks. Poznańskie,

62). Do święcenia biorą prawie każdą w tym t.j. na Boże Ciało albo 15 Sierpnia czasie kwitnące ziele mówiąc: „ziółko różdź, a do kościoła ze mną chódź”.

Kłosa

Dziewannę na ból piersi

Krwawnik

Przytulią

Mak

Marchew na żółtaczkę

Ś. Jana ziele

Matki Boskiej Łaski (scabiosa) przeciwko zatrzymaniu uryny u dzieci

Bez holenderski na poty

Czyszczone ziele na urok

Krzyżowe ziele

Bylice (nazywają matką wszystkich ziół)

Nochnice kładą pod głowy, gdy kto spać nie może.

Do kadzenia biorą na wianki: lipowy kwiat, grzmotnik, macierzankę, rozchodnik, rosiczkę, targownik, kopytnik, rumianek.

Wylub ma sprowadzać kołtuny, tak mówią Niemcy, ale lud polski w to nie wierzy.

Klementyna GĄTKIEWICZOWA, 13 XI 1883 r., Woleń pod Błaszczkami, gub. kaliska

[br. nr] Boże drzewko po ogrodach obficie rośnie, za rodzaj perfum używane, zwłaszcza przy ziele święconem w dużych ilościach zbierane, nie używa się na pokarm.

Antoni GDOWSKI, 16 IX 1883 r., Lisice, dotyczy: Lisice nad Nerem, pow. kolski, gub. kaliska; Bielice, pow. kutnowski, gub. warszawska

45. Kwiaty hodują dla ozdoby, zioła zaś święcą w kościołach jako lekarstwo szczególnie dla zwierząt domowych, i to raz na Boże Ciało, drugi raz na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia. Na Boże Ciało robią małe wianki i dają je zawieszać na monstrancji lub też składają takowe na ołtarzu. I tak tam zostają przez cały tydzień. W oktawę zaś tego święta piszą lub każą sobie napisać organiście przynajmniej tytuły 4ech ewangelij, i zakopują takowe wraz z wiankami na granicach pól, co ma chronić zboża od gradów i burz. Łamią też gałęzie brzeziny, którą się umajają ołtarze na procesjach. I zatykają takowe na zagonach na roli, co znów ma być pomocne przeciw robakom szkodliwym. W dniu 15 sierpnia w święto Matki Boskiej święcą w grubych i dużych wiązki różne zioła jak: wrotycz, miętę, rutę, itd. przystrajając takowe wiązki słonecznikiem, georginią i czerwonymi jagodami jarzębiny. Zioła te przechowują i odwarem poją krowy po ocieleniu.

List z 13 X 1883 r., Lisice

Nawrotek – rośnie po ogrodach owocowych w trawie. Odwarem z liści jego obmywają kobiety wiejskie: chore, spuchnięte wymię krowy, i święcą go w wiankach na Boże Ciało.

M. GERMANOWA, 13 VIII 1883 r., Tarnów

P. 49. Ruta, boże drzewko, maronka, wrotych [sic], dzięgiel, majeranek, lewanda, józefek, szalwija, mięta, rumianek, cząber, barwinek – chodują po ogródkach tak wiejskich jak i dworskich, używają je później jak lekarstwo domowe na rozmaite bóleści u ludzi, częścią jako przyprawę do potraw, a w ogóle wszystkie razem do święcenia w Boże Ciało w wiankach i w całych snopach na święto Matki Boskiej 15 sierpnia, które później służy za lekarstwo dla bydła.

Anatol GRALEWSKI, właściciel, 21 X 1883 r., Chorągiewka koło Wieliczki
Krokosz jest tutaj znany i używany bywa do święcenia do ziela (ziele dla krów, powszechnie przez lud używany, po ocieceniu).

Waleria GRYGROWICZ, córka byłego dziedzica pod Nakłem, XII 1884 r., [nie wiadomo czego dotyczy: czy Nakła czy Trzemeszna]

62. Rozchodnik, grzmotnik, lipa, macierzanka, rumianek; używa się to ziółko do okadzania chorych.

63. Na 15 Sierpnia zbierają piołun, bylicę, słonecznik, krwawnik.

Jan HERNES, gospodarz, 2 XII 1884 r., Mijanowo, W. Ks. Poznańskie

Ad 62. Rozchodnik, loseczki (Armeria), rosiczka (Drosera), bobownik (Menyanthes trifoliata), targownik (Trifolium montanum), Śmietannik (Geum rivale? Comar. pal.? Okaz dołączony), Koconki (Gnaphalium), Kopytnik (Anemone hepatica), lipina, szolwijo (Salvia), lizop (Hyssopus officin.), miętkiew, rumionek. Na ś. Jan: bez (Sambucus nigra) i olszyna. Na ziel. świateki: przeważnie tatarak (Acorus calamus).

Ad 63. Tem święconem zieleń kadzą krowy.

Aleksander HOHN, 12 VIII 1883 r., Ciężów, pow. stanisławowski, dotyczy obszaru między Stanisławowem a Haliczem

[...] Na Iwana w petriwki (ponoć w maju nie ma Iwana w kalendarzu) zbierają: „Rozchodnik” rośnie blisko nad ziemią, ma kwiat żółty, to zieleń dają poświęcić i używają na ból zębów, kurzą słabych lub leczą krowę gdy gadzina ukąsi (często się zdarza, że krowa ma wymię spuchnięte, ludzie mówią hadyna spaskudyła lub jaskółka pod nogami przeleciała, lecz jadowitych gadzin tu nie ma, aż w górach [...])

Witold HORODYŃSKI, były radca Towarzystwa Kredytowego, 26 VIII 1883 r., Niedźwiadka, Ziemia Łukowska

62. Na kwietną niedzielę robi lud palmy z iwy (liwa inaczej) kwitnącej oraz trzcinki młodej. Na Boże Ciało wianki święci z: grzmotnika (Sclerantus), nawrotka (Alchemilla vulg.), kopytnika (Asarum europ.), rozchodnika (Sedum acre), lipowych liści, macierzanki, rosiczki, mięty, pokrzywy i koniczyny czerwonej. Każdy wianek z oddzielnej rośliny. Wianki służą potem jako ochrona od piorunu i burzy. Na Matkę Boską Zielną mają snopki z różnych warzyw, ziół i zboża i to święcą. [...]

T. HUSARZEWSKA [krewna J. Rostafińskiego], 26 IX 1883 r., pow. garwoliński

62. Do święcenia wianków na Boże Ciało lud zbiera – rozchodnik, kopytnik, macierzankę, nawrotnik, kadzidło, rosiczkę, czosnek, lipinę.

Na 15 Sierp. zboża i jarzyny.

Maria JASIEŃSKA, 9 II 1884 r., wieś Brus koło Włodawy

33. Boże drzewko poświęcone jako kadzidło od wielu chorób; ugotowane służy na podźwignięcia.

49. Hoduje: rutę, marunę, barwinek, boże drzewko wszystko to aby poświęcone za lekarstwo służyło, szczególnie przy „zamawianiach” chorób. [...]

62. Do święcenia: boże drzewko, mięta, Świętojańskie [ziele], macierzanka, makówki.

Izabela JĘDRZEJEWICZOWA, 10 XI 1883 r., Hyżne, pow. tyczyński (Galicja)

62. Na wianki zbierają lub na leki używają osobno lub gotując zioła brane po trochu z wianków bez wyboru, szczególnie dla bydła: Matki Boskiej żytko, osetek, mannę, konicz dziki, co rośnie po ogrodach, pałka ma być białoróżowawa, rutę, boże drzewko, rozchodnik (ten smażą w maśle, na wymionia krowom, gdy mleko stracą „przez rzucenie uroków”), józefek trwały, szczomber (a nie cząber), którego sięją co roku umyślnie, jest to także lekarstwem na boleści, jako ziółko ciepło pite, lubczyk, barwinek, maruna, lewanda, wrotycz, krwawnik, dają chorym dzieciom do kąpieli, przestęp (bryonia) dają w szczególności pić krowom by miały gęste mleko, dziewanna, na ługu ją gotują i kąpią lub obkładają członek dotknięty gośćcem, kusztyfał, korzenia gotowanego używają na okłady, przy złamaniu kości, żywokost także biorą, ale nie taki skuteczny, piołunek i mięta, te dają dla smaku do rosółu, kukułcze ziele, korzeń w wódce na zęby moczą, wronie sadło, grube tłuste liście, miętę pieprzową używają dla zapachu do gomółek z sera, szalwią turecką i zwykłą ją rozróżniają, z mlekiem gotują, na ból zębów, i zawsze nią stroją bułki weselne, zwane korowajami, wspólnie z jabłkami i orzechami laskowemi, szlasy fioletowo kwitnące. Tyle ziół używają do „wianków”, które jednak formy wianka wcale nie mają, ale na Boże ciało i 15 sierpnia święcą, ogromne snopy ziół, które z sobą przynoszą do kościoła [...]

K. W. Kr..., ksiądz, 29 IX 1883 r., Praszka, dotyczy: pow. kaliski i wieluński, gub. kaliska

49. [...] Lubczyk – biorą do święcenia.

62. Do święcenia przynoszą: na wianki w oktawę Bożego Ciała: macierzankę, rozchodnik, rosiczkę, róża, marunę, wiatrowe ziele. Na wniebowzięcie Matki Bożej: lubczyk, zimokwit albo zimokta, żywokost oraz wszelkie ogrodowiny i zboża. W niedzielę kwietną: trzcinę i krokocynę.

Antoni KANTAK, 4 X 1883 r., Piła pod Skurczem, dotyczy: Kociewia

62. W dzień wniebowzięcia Panny Maryi (Iatoś 15 sierpnia) święcą księża piołun; lek nieznan tu rzeczy.

Michał KAPUSTA, 12 II 1884 r., Wołowice poczta Czernichów, dotyczy: Czernichów, Liszki, Tyniec, Skawina, Kalwaria [Zebrzydowska], Brzeźnica

62). Lud na wianki zbiera najwięcej macierzanki, przytem i inne rośliny, których nazw nie mogę podać, gdyż ich nieznam. Proszę poczekać do lata – gdy wianki będą święcić, to niektóre pojedyncze zioła, ale i kilka kompletnych wianków, przez pewną osobą przysłałbym. [...] Gdy się wianki już poświęcą, lud wiesza je nad drzwiami głównymi chaty. [...]

63). Lud zbiera na ziele następujące zioła: Wrotycz, Nagiłek, Słonecznik (dla ozdoby), Śláz i inne których nazw nie mogę podać, bo nie wiem. [...]

Kazimierz KARASIEWICZ [1862-1926], student medycyny [nie podał uniwersytetu], 21 VIII 1883 r., Lwówek (Neustadt bei Pinne), pow. bukowski, W. Ks. Poznańskie (dane dotyczą Lwówka, Opalenicy, Nowego Tomyśla) 49. [...] wrotycz częściej, używany do wianków, które święcą 15 Sierpnia, [...]

Czesława KIERZKOWSKA, 25 VIII 1883 r., dotyczy Biecz

[br. nr] Słoneczników na olej nigdzie tu nie sadzą – tylko zwykle po kilka przy każdej chacie chodują jakby dla ozdoby, także aby go święcić razem z innymi ziołami na Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny 15 Sierpnia. Głównie zaś sadzą tych kilka krzaków dla uciechy małych chłopców, którzy w jesieni wynoszą je na strych, a potem w zimie na ple i zastawiają na nich siatki na ptaszki.

St. KLIJEŃSKI, 1 X 1883 r., dotyczy: Wola Wadowska, Smyków, Bór, Wierchowiny, Kądzielna, koło Radomyśla, pow. mielecki

25. [...] Starzy tylko gospodarze zbierają grubą pokrzywę, robią z niej wianki i zanoszą księdzu do poświęcenia, jako ziele. Gdy się spodziewają grzmotów, wynoszą wianek przed chatę na tę stronę, skąd idzie chmura i kadzą dla odwrócenia burzy. Pokrzywę na ten użytek zbierają „na oktoby” (przed Bożym Ciałem).

33. Boże drzewko używają mężczyźni „na swoją słabość”, piją je gotowane w słodkim mleku. Gospodarze suszą boże drzewko, kruszą i z ususzonym doskonale jęczmieniem dają jeść szkapom wtedy, gdy ta uderzy się o co, będąc żrebną; ma to być skuteczne przeciwko porzuceniu żrebięcia, a używają najczęściej w listopadzie. W razie rany palca przykładają boże drzewko zmieszane ze słoniną. Jeżeli „rżnie w brzuchu od pracy”, gotują boże drzewko z mlekiem i piją jako lekarstwo na czczo. Sadzą je w ogródku. Święcą na M.B. Zielną.

49. [...] Cząbr zowią „cober”; używany (siany) dla zapachu do potraw wielu; święcą też między ziołami. [...] Szałwija („sołwijo”) jest sadzona; jako lekarstwo używaną jest do kropienia głowy przeciwko rozwinięciu się pliki. Święcą ją także między ziołami. W wielu innych razach kurują się też szalwią, ale powiadają: „nie pomoże szalwija, kiedy śmierć się wija”.

62. [...] Do święcenia w kościele używają zioła: rozchodnik, nawrotek, rumian, zółcienik, bez biały, leszczyna, lipa, bławat.

Heinrich KISCHEL, kowal, 10 VIII 1883 r., Królewska Huta, dotyczy: wieś Uszyce, pow. oleski

62). U nas zbierają bardzo dużo, ale ja nie wiem, co za ziele, lubczyk jak wgardle boli, róża na puchlinę, to to wiem.

KŁOSKA, ksiądz, sekretarz delegatury u św. Jadwigi, 14 VIII 1883 r., Berlin, dotyczy: pow. kozielski, 3 mile od Raciborza

[br. nr] Z roślin pachnących używanych na wieńce aby je święcić w kościele i włożyć w trumnę pod głowę umarłemu przypominam sobie obok bożego drzewka pannymaryliczko [sic] (i.e. Panny Maryi liczko); jest to roślina z podłużnym ząbkowatym liściem, koloru szarzielonego, tarta pachnie ostro.

Jan KLENIEWSKI, 22 XI 1883 r., Kluczkowice, Lubelskie

62). Do święcenia lud daje kwiaty polne (macierzanka, dzwonek, gwoździki, mak, marchew itd.) i ogrodowe.

Aleksandra KORYCIŃSKA, 5 IX 1883 r., Warszawa, dotyczy: pow. sokołowski, węgrowski, włodawski i janowski, gub. siedlecka

62). Na 15 sierpnia zbierają owoce, zboże, orzechy, makówki, jarzyny i kwiaty, razem święcą. [...] O ziele niewspomniałam, o wiankach napierwszy nieszpor na oktawę Bożego Ciała wiją wianki z rozchodniku,

macierzanki, grzmotku, nawrotku, używają do kadzenia jak krowy zaczął doić krwią mówią, że jaskółka podleciała [...]

List z 22 III 1884 r., Jeziora, gub. grodzieńska

[br. nr] Do święcenia oprócz nazw naszych (mieszkanca dawniej Podlasia obecnie Litwy) jeszcze używają zrocznik, bronelka, dziwiętoranka, stanownik.

Przestęp ma liście podobne do winogron, używany do wianków w Gu[berni] War[szawskiej] również jak śmietannik, rosiczka.

KOSTRZEWSKI, nauczyciel, 14 II 1884 r., Kcynia, W. Ks. Poznańskie

62. Na wianeczki bieże u nas lud: rozchodnik, macierzanka, mięta, kopytnik, targownik, rosiczkę, różę, maronę, nawrotek, monstrancję, lubieszczyk.

63. Marchwicę, bylicę, dziewannę, piwonię, kocie ziele (mylisa), boże drzewko, wiatrową różę, taterak, rozchodnik, czarcie zebro. Do tego przyłącza z każdego zboża jako to: z pszenicy, żyta, owsa, jęczmienia, lnu z każdego po parę kłosów; przytem marchew i parę makówek; wiążą to w jeden snopek, niosą do poświęcenia; a potem chowa na górze domu pod dachem. Używa tych ziół, gdy się krowa ocieli ugotują i tym atraktem [?] domieszawszy ozpy, brukwi, perek lub ćwikły przez trzy dni bydłociu zupełną dawają. Korzeń przestępu biorą do święcenia na 3 Króli: razem z kredą i jałowcem. Kiedy bydło jest chore na wymię, jałowcem wspólnie z przestępem kadzą, również biorą suche wianeczki do tego.

Franciszek KOWALSKI, 15 IX 1909, Dębowiec koło Jasła, Galicja

62. Na Boże Ciało święcą:

Przewrotek (Alchemilla) – kadzą nim krowy lub podmywają wymię celem naprawienia mleka, gdy zepsute.

barwinek, kadzą krowy i odwar przeciw plociu krwią oraz na wzmocnienie macicy

rozchodnik (Sedum acre) – przeciw spuchliznie, róży etc.

czarne ziele (Astrantia major)

wietrzną różę (Nie pokazano mi jej, a z opisu nie mogłem się domyśleć, o czym mowa) kadzą nią przeciw róży.

[...]

63. Ziele na 15. sierpnia:

Dzwonki (Hypericum perforatum) najważniejsze ziele – odwar przeciw chorobom nerwowym i żołądkowym, a szczególnie musi być dany krowie przy ocieleniu

Mięta ptasia – nie mogłem jej dostać

Chrobacznik – rodzaj Senecio (załączam)

Ślęzy

Wrutyca (= wrotycz)

Bylica (= Artemisia vulgaris), suche kąpiele, odwar dla bydła na ocieleniu, kobiety kąpią się przed porodem.

Kłosy zbóż i innych roślin uprawiane np.

Groch okrągły, którym wyparzają maślniczki, by masło było piękne.

Makówki – dzieciom do kąpieli lub pod głowę na spanie.

Elżbieta KRASKA, 2 XII 1884 r., parafia Trzemeszno, W. Ks. Poznańskie

Ad. 63. Koconki (Gnaphalium), Pana Jezusa laseczki, laska M. B., krzyżowe ziele (Hyper. perfor.), dziewanna, modrok, rosiczka, bylica polna, bylica ogrodowa, piołun, makówki, od szczawiu siew [?], kobyłak (Rumex), koniczyna czerwona, ogrodowe ziele, astry, strzałki (Bidens), czarnogłów, niedźwiedzie łapy (Orchis), dziesięciornik. Dawniej się zbierało z 9 miedzów; dziś, gdzie miedze szerokie pokasowane najwięcej z boru biorą ziela. Używają tego poświęconego ziela na różne choroby, i to robią z nich naparzania, kąpiele i kadzenia, herbat zaś nie robią.

Antonina KRASZEWSKA [1861-1944, ziemianka], 4 I 1884 r., Romanów, gub. siedlecka

48). [...] Śmierdziuszka ziele znane rośnie wśród żyta zbierają takowe do oświęcenia na M.B. Zielną.

Małżonkowie KRÓL, 2 XII 1884 r., Zielińskie Huby, parafia Trzemeszno, W. Ks. Poznańskie

Ad. 62. Na wianki poświęcane na Boże Ciało biorą: rozchodnik, rosiczka, śmietannik (dołączony), maronę (Pyrethrum), rumianek, szalwią, piwonię, jablecznik (Agrimonia eupatoria), czarnogłów (dołączony) „z każdego po wianku”. [...]

Ad. 63. Na ziele poświęcone na M. B. Zielną zbierają ziola, jakie natrafiają, między innymi: Kobyłak (gatunek szczawiu Rumex acutus według Wagi), polną marchew, strzałkę (Bidens) (wchodzi w skład ziół na kąpiel), Krzyżowe Ziele (Hyper. perfor.), tysiącznik, piełun, polną bylicę, słonecznik, marchew (korzeń jej), zboże jakie jest, mak, łyżczyki płaczk M. B. (Briza media), loseczkę M. B., lisi ogon także tureckie proso (dla ziarna) zwany.

Adam KUBASZEWSKI [1847-1927], ogrodnik, 20 II 1884 r., Gołuchów, dane z okolic Pleszewa

62). Rosiczkę, Rozchodnik, Macierzankę, Kopytnik, Włosy St. Magdaleny (trawa której nie udało mi się uzyskać do oznaczenia prawdziwej nazwy), Łzy Pana Jezusa (jak z poprzednią, roślina o listkach strzępiastych wosoka [?] kwiat różowy w środku biały maluczki kształt dzwoneczka, na mokrych miejscach w cieniu), Łzy Matki Boskiej (Briza media). [...]

63). 15go Sierpnia lud nazywa „na Matkę Boską zielną” i zbiera do święcenia: Kocunki, kocanki, Pana Jezusa laski (Scabiosa vulgaris)?, jabłecznik kw. żuły (Geum), Marchwicę dziką (Daucus carota), Wiatrową różę, Czarcie zebro, Słonecznik okwitły, Makówki, Czarnuszkę, Kończynę czerwoną dzikorosnącą, Marchew (korzenie), Miętę, Piołun, Bylicę, Czarnysz o czerwonych basieczkach po granicach, Strzołki jak osiet rodzaj (Carduus)?, Marunę, Kocie ziele (Melisa), Srebrnik (czołga się po ziemi liść strzępiasty), Wrótycz, Dzięgiel, Kurze ziele, Nawrotek, Betonika, Weronika, Pomocnica (podobne do macierzanki lecz wyższe dla krów).

Juliusz LIGON [1823-1889, śląski działacz społeczny, publicysta i poeta], 1 X 1883 r., Królewska Huta, dotyczy: między Lublińcem a Woźnikami

33). Boże drzewko hodują tylko dla przyjemnej woni, do bukietów i święcenia [sic].

62). Do święcenia bierze lud boże drzewko, lubszczyk, rozchodnik, miętę itd.

[W.] ŁĘKAWSKI, mgr farmacji, 25 VII 1883 r., Warszawa

Pytanie 31. Mira, mirnik. Znaczą kadzidło swojskie leśne, tj. krople żywicy z drzew iglastych [...] jest święcone wraz z kredą w dniu święta Trzech Króli.

Pytanie 49. [...] Boże drzewko, u ludu hodują do wicia wianków na Boże Ciało i inną potrzebę. [...]

List z 15 XI 1883 r., Warszawa

62). Na Boże Ciało lud zbiera i wije wianki z następujących roślin: Niezapominajek, Grzmoтника, Targownika, Kopytnika, Trędownika, Barwinku, Macierzanki, Ruty, Melissy, Mięty, Stokroci, Bazyliki, Majeranku itd. Częstkę zakopują na roli, jako środek pko [przeciwko] gradom. Resztę zachowuje dla domowego użytku, jako lekarstwo pko urokowi i do kadzenia krów. Gdy wyprowadza na jarmark krowę albo woły, to im kładzie między rogi trochę owych wianków z targownikiem, jako środek mający przyspieszyć targ i kupno inwentarza. Nic nie zależy od tego, co wchodzi w uwite wianki. Zależy tylko od gustu osoby, która je wije i od roślin, jakie pod ręką znajduje przy wiciu, oraz od okolicy jaką roślinność posiada. [...]

63). Co się znajduje pod ręką: Dąb, Leszczyna, Bylica, Majeranek dziki, Jodła, Sosna, Głóg, Czeremcha, Kąkał [sic!], Boże drzewko, Szakłak, Piołun, słowem co wpada w oko, a zadowalnia zielonem, wszystkie te rośliny są używane już to w celach leczniczych lub do religijnego obchodu. Zbierają rośliny tam, gdzie je mogą zebrać bez względu na to czy to miedza, las, czy zagajnik, wzgórek czy dolina, skała lub gleba orna. Chodzi głównie o to, aby jak najwięcej kwitnących roślin nazbierać z nich wianki uwić, rozprzedać i dla swego użytku ze czcią religijną na użytek zachować. A czy to z 7 czy z 9 miedz, to żadnego znaczenia nie ma. Chyba że S. A [może chodzi o skrót: Szanowny Pan] odgrzebał jakieś gusła i zabobony, które dzięki oświacie z mody wychodzą bezpowrotnie, nienależałoby ich zatem na nowo wznawiać i szerzyć zabobony za pośrednictwem pisma i dzieł czysto charakter naukowy mających.

Zresztą mam tu bukiet ziół przed sobą w dzień 15 Sierpnia czyli Matki Boskiej Siewnej poświęcony przez lud zebrany. Zawiera on rośliny następujące: 1. Słonecznik, 2. Groch, 3. Wrotycz, 4. Kalina, 5. Dalię albo Georginiję, 6. Melissę dziką Dracocephalum moldavicum, 7. Makówkę, 8. Kłosa zbóż, Pszenicy, Żyta, Owsa, Jęczmienia, Prosa, 9. Wrzos Caluna, Marchew polna, Kotki Trifolium arvense, 12. Piołun, 13. Przetacznik, 14. Centuryra, 15. Krwawnik, 16. Wołowe oko, 17. Tatarkę, 18. Dębowe gałązki, 19. Bylice, 20. Melissę ogrodową, 21. Oryganum vulgare Majaran dziki, 22. Nieśmiertelnik piaskowy Helichrysum arenarium. Oto są wszystkie zioła z których układają się bukiety i święcą stosownie do okolicy w jakie rośliny obfituje.

Józef ŁĘGOWSKI [1852-1930, badacz kultury Pomorza, nauczyciel j. polskiego w gimnazjum w Wejherowie], 29 VIII 1883 r., Wej[h]erowo, dotyczy: Kaszuby

33. „Boże drzewko” nazywa się roślina hodowana w kwietniku z listkami cienkimi jak nitki, zapachu ostrego, w ogóle podobna do lodygi szparagów. Na pokarm nie używa się, tylko w bukiety i święci się w Matkę Boską Zielną [okolice Malborka]

33. „Boże drzewko” nazywają tę samą roślinę, co na Malborskiem, używają do święcenia.

45. [...] „Boże ziele” = Boże ziele także zwane święte ziele lub „matczyne ziele”, ta sama roślina, którą na Malb[orskiem] „Bożem” drzewkiem nazywają, używa się do poświęcenia.

Janina ŁOZIŃSKA, [ziemianka?], 1 XII 1883 r., Potok Turaszówka pod Krosnem

Na „ziele” lud tu zbiera wszystko co ma w kwietniku a prócz tego także: jałowiec, rozchodnik, przewrotek, szczotki (?).

Jan MATULEWICZ, 18 I 1884 r., Maciejowice, pow. garwoliński

31. Mirą nazywają żywicę z mrowiska używaną do święcenia w dzień święta Trzech Króli.

62. Zioła święcone bywają dwojaki: święcone na Matkę Boską Zielną i na Boże Ciało. Na Matkę Boską Zielną zbiera się pęk rodzaj bukietu zawsze z jednakiego ziela złożony. Kapusta z zagona, Marchew cała, wszystko Zboże, Dzięgiel, Dziewięciornik, Bratki, Podróżnik, Habzina (hebd), Leszczyna, Łoboda (lebiodka), Saksak, Dębina, Kalina, Proso tureckie. [...]

Na Boże Ciało wianki święcone składają się: z Kadzidla, Macierzanki, Kopytniku, chabru, Rumianku, Rozchodniku, Rosiczki, (zbóż nie), piwońji, Lipowego kwiatu, zawsze tylko te rośliny.

Święcona tarnina w Wielką Sobotę skrobie się i dodaje do tatarski przy siewie aby lepiej rodziła, noszona w czapce ma chronić od nie... [nieczytelne].

Na św. Mikołaj dzieci noszą do kościoła chleb, pieniądze i konopie na intencję, aby św. Mikołaj strzegł małych pastuszków i ich bydło od zwierza (wilka).

Aniela MILEWSKA, 23 VIII 1883 r., Bronisze pod Warszawą

[br. nr] Krowy po ociepleniu dostają odwar z ziół święconych na Boże Ciało i na Matkę Boską Zielną. Są to te same rośliny, z jakich wianki bywają splecione, tylko w większej ilości. Więc jest tam macierzanka, rozchodnik, rosiczka, śmietannik o tłustych liściach, roślina leśna, rojownik z tegoż gatunku, wrotycz, przytulja, targownik ciemny złożony kwiatek na cienkiej łądźce, jedna marchewka wraz z liśćmi, makówka, w ogóle wszystkich ogrodowych roślin po trochu. [...]

Lud w okolicach Warszawy pozbawiony lasów wianki Bożego ciała kupuje w Warszawie, nazwy roślin nie zna, prócz macierzanki i rozchodniku, spotkałam w nich kurdybanek i kilka listków nieznanych, które załączam.

Iza MIŁOWICZ, 10 XI 1883 r., Modryniec, pow. hrubieszowski

33). Boże drzewko znane jako ziele lekarskie i używane do wianków, które święcą na Boże Ciało i między ziołami święconymi na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia. Suche wianki i zioła święcone są w użytkowaniu przez cały rok, dają ludziom i bydłu, okadzają, palą w czasie burzy i gradów, w końcu kładą pod głowę umarłym do trumny.

49). Wszystkie te zioła jak rutę, w którą stroi się panna młoda, boże drzewko, wrotycz, dzięgiel, lubczyk, majeranek, cząber, józefek, marunę, miętę, szalwię, rumianek używają do święcenia, niestety wypędzone z dworskich ogrodów przechowują się jeszcze przy chatach wiejskich.

S. MOCZULSKI, 1 IX 1883 r., Przegaliny, pow. radzyński, gub. siedlecka

33). Mir i Boże drzewko znane widać z nich wianeczki na Boże Ciało do święcenia, a które w każdej chacie wiszą.

Stanisława OKOLSKA, 26 IX 1883 r., Dziwle, dotyczy: wieś Zabłocie, pow. łaski, Sieradzkie, gub. piotrkowska

[br. nr] Na wianki w dzień Bożego Ciała zbierane bywają własnie zioła jako to: macierzanka *Thymus serpyllum*, kopytnik *Asarum europaeum*, rosiczka *Drosera rotundifolia*, nawrotek *Alchemilla arvensis*, boże drzewko *Artemisia abrotanum*, targownik *Trifolium montanum*, rozchodnik *Sedum vulgare*, betonika czyli bukwica *Betonica officinalis*, piwonia pachnąca *Pyrethrum tanacetum*, pępawa, kurze ziele *Potentilla tormentilla*, biorą z tej rośliny korzenie i z tego wianek widać.

[br. nr] Na dzień Matki Boskiej Zielnej 15. Sierpnia znoszone bywają do kościoła pęki ziół do poświęcenia w jedną wiąznię wraz z pękami zboża ułożone i tak biorą: wrotycz, boże drzewko, lebiódkę *Origanum vulgare*, jabłuszka Matki Boskiej *Agriomonia eupatoria*, kołtunowe ziele *Carduus benedictus*, słonecznik, malwy, wątrobowe ziele *Poterium sanguisorba*, wiatrowe ziele [*Epilobium* – oznaczenie Rostafińskiego] wodna roślina z kwiatem blade różowego koloru w wielkie kiście zebrane, liście podługne ząbkowane, nazwy botanicznej nie znam, gałęzie olszyny, leszczyny z owocem, len, konopie, rzemieniec *Solanum dulcamara*, izop, marchwicę *Daucus carota*, kalinę z owocem, gałęzie jarzębiny z owocem, gruszki, jabłka z gałęzią zerwane, lawendę, szalwię, miętę, melisę, majeranek.

[br. nr.] W niedzielę palmową używają łądyg wierzbowych na tak zwane palmy razem z liśćmi zasuszonej trzciny wodnej *Arundo phragmites*, powróciwszy z kościoła połykają trzy kotki wierzbowe jako pierwsze święcone.

[br. nr] W parafii Wąglczew w powiecie Sieradzkim jest zwyczaj święcenia jabłek w dzień S. Błażeja, ma to pomagać od bólu gardła.

[br nr] Dają także od wścieklizny korę cisu, dziewięć razy święconego, dawają cisu młodym pieskom jako prezerwatywę, czyli jak pospolicie mówią: zaprawiają je.

[br. nr] W dzień Trzech Króli przynoszą do święcenia gałęzie jałowca z jagodami, lub same jagody razem z mirrą. Tak nazywają wzięte z mrowiska odłamki żywicy sosnowej.

List z 5 XI 1883 r., Dziwle, dotyczy: wieś Dziwle, pow. łaski, Sieradzkie, gub. piotrkowska

33). Boże drzewko używa się do wianków w dzień Bożego Ciała i do ziela na dzień 15. Sierpnia.

66). [...] Przesęp, korzeń siedm razy święcony. Cis, drewno także tyleż razy święcony. [...]

A. OLSZTYŃSKI (na wsi urodziny i wychowany), 23 VIII 1883 r., Podpniewki, pow. pniewski, W. Ks. Poznańskie

49. [...] ruta często się jeszcze trafia, także „maruna” podobna do poprzedniej, główne rośliny przy wiejskich wesołach [sic!] tak wielce, że w niektórych okolicach przy ślubach nie używano obrączek, ale małe koronki (kółeczka) z ruty i maruny poświęcał ksiądz i kładł na głowy nowożeńcom zwłaszcza młodym. [...] na wielkanoc musi być kawałek chrzantu przy święconce i ten najpierw jako święconka na wzmocnienie żołądka się spożywa surowo po małym kawałku. Pełno go wszędzie przy wsiach po ogrodach dziko rosnącego.

Janina OMAŃKOWSKA, 27 IX 1883 r., Żabikowo pod Poznaniem, W. Ks. Poznańskie

50). Czarnuszką nazywa lud kwiat rosnący na łąkach, który zbiera wraz z innymi do świecenia w dzień Matki B. zielnej.

Alfons OŚWIECIMSKI, 22 XI 1883 r., Oświęcim, pow. ostrzeszowski, W. Ks. Poznańskie

62. W dzień Matki Boskiej zielnej święcone bywa w kościele oraz ziele, którego spore wiązki lud znosi mocą [?] przeświadc. w tegoż leczniczą pomoc bądź kadzeniem lub odwarem, zebrane z lubczyku, bożego drzewka, macierzanki, maku w główkach.

Władysław POPLAWSKI, ziemianin, 22 X 1883 r., Cicibor, pow. Biała Radziwiłłowska, strona zamieszkała przez unitów

62). Ziele przynieszone przez lud prosty tutejszy do święcenia składa się z następujących rodzaj.

Dziko rosnące: a) Macierzanka, b) Odczytek, c) Grzmotnik, d) Rozchodnik, e) Nawrotnik, f) Wrzos (tylko leśna), g) Workan [lub: Workun], h) Rumianek, i) Barwinek, k) Piołun.

Kwiaty i rośliny chodowane:

a) Miętę, b) Boże drzewko, c) Rutę d) Lipę, e) Marjanę, f) Malisia.

J. PRZYBYŁKIEWICZ, zastępca nauczyciela, 10 VIII 1883 r., Tarnów; dane dotyczą wsi: Tuchów, Bogumiłowice, Tarnowiec, Nowodworze, Koszyce, Dąbrówka, Świerzków, Klikowa, Niedomice, Pawezów, Krzyż, Biskupówka

45. pieprzowa mięta na ból żołądka, szałwija na ból gardła, boże drzewko na rany, slaz na kaszel, koper, chrzan (bardzo mało tyle co do święcenia).

I. RZASZKA, 17 VIII 1883 r., Skotschau [Skoczów]

46. Krokosz nie znam. Może to będzie u nas zwany Kłokocz, o którym słyszę, że nadużywanym bywa na czary, zabobony (powiarki, gusła). Kłokocz zbierają katolicy w palmy i dawają w kwietną (palmową) niedzielę poświęcić, poczem zatykają za zdradła (lustra) albo za obrazy, aby się w domostwie cały rok szczęściło. Gałązka święconego kłokocza spalona w piecu podczas burzy ma ochronić zabudowania od pioruna. Kawałek kłokocza zaprawionego krowie do prawego rogu ma sprawić, że ta daje dużo a dobrego mleka.

Leon RZESZOWSKI, nauczyciel kierujący, 7 II 1884 r., Hałcnów koło Białej Krakowskiej

Artemisia absynth. piołun święcą z ziele. Wódka, w której mókł piołun skuteczna na morzyska (ból brzucha); w maju moczą powszechnie piołun w okowicie, aż nabierze barwy zielonej, wódka taka zowie się „majówka” (Rzeszowskie, Jasielskie, Tarnowskie)

Hypericum bywa święcone w ziele.

Levisticum = lubczyk, lubszczyk – ziele święcą dla bydła, suszone łądygi palone na sposób cygara z zaciąganiem się są nieomylnym środkiem na ból gardła połączony z „grucami”.

Salvia = szołwia, do święcenia, na ból gardła i kaszel.

Sedum acre = rozchodnik; używają na wianki do święcenia; zmiażdżony rozchodnik na rany i bolączki ze stłuczenia pochodzące.

Sedum? = wronie sadło podobnie jak [Sedum acre] i często używane

Viscum = jemiola, święcą z ziele w Żywieckiem.

Krzyżownik uprawiany w ogrodzie; wewnętrznie przeciw bólom żołądka; święcą w ziele i dla krów.

J. SŁOTWIŃSKA, 3 XI 1883 r., Rawonice, pow. ihumeński, gubernia mińska

62. Lud u nas w ogólności zbiera zioła do święcenia jakie mu się nawiną bez wyboru i szczególnych starań. Nasz lud białoruski dawniej unicki a teraz prawosławny, zachował z dawnych unickich czasów święcenia wianeczków w dzień Bożego Ciała, jako zwyczaj stały, którego się też trzyma i szlachta zagrodowa katolicka. Wianeczki te zwykle powinny być w liczbie 7 lub 9ciu, i składają się z rozmaitych kwiatków i ziółek, uważałam jednak, kiedyś w młodości mojej mieszkała[m] w Boryrowskim powiecie, że rosiczka (Drosera) wchodziła nieodmiennie w ich skład. Tego jednak tutaj w Ihumeńskim, nie widzę, chociaż ta roślina jest bardzo pospolita

tak na licznych naszych błotach, jak i w suchych młodych zaroślach, gdzie sosna z brzozą zmieszane. Od kilkunastu zaś lat włościanie i szlachta zaczęli znosić do poświęcenia pęki ziół w dzień Narodzenia Matki Boskiej, czyli Zielnej, przejąwszy ten zwyczaj pochodzący z Królestwa od szlachty, która po 1863 r. wygnana na Syberiją, potem przeprowadzona do Królestwa przebywała tak lat kilka, nim nareszcie na Litwę wróciła. W tych pękach ziół też niedopażyłam, ani dopytałam się jakiegoś szczególnego wyróżnienia, jakiej rośliny. Dowiedziałam się tylko, że u włościan naszych używa się Oset, który nazywają „Czortopłoch” do okadzania dzieci przeleknionych lub bydła domowych, które w nocy tupią i skaczą w stajni, a z rana wyglądają spocone i zmęczone i jakby spędzone. Powiadają, że to czort harcował na ich szkapie i dla odpędzenia go okadzają bydło tem ziele.

Michał ŚLUPNICKI, ksiądz, 7 II 1884 r., Weldzisz

33. Boże drzewko – tylko jako lekarstwo (opuchłego się kadzi) święcone od grzmotów i nawałnic chroni, ale święcenie w pewnych tylko porach wtajemniczonym tylko znanym skuteczne.

49. [...] nawrotnik (może to wrotek) bardzo skuteczny dla bydła i u ludzi skutkuje poświęcony, nawet gazdę który do innej kobiety chodził nawrócił do domu własnego, jeżeli się go okadzi jego bielizną w nawrotniku pierze, ale zbiera się na ten cel tylko przed wschodem słońca. [...]

[br. nr] Wianek do święcenia oprócz powyższych lekarskich: czyściec, groziec, rozchodnik, lubystyk, pokrzywa dzika, fasolka (szukać w kamieniach w potokach) za każdym listkiem kwiatek czerwony, dziesięciornik, kwiat biały, liście okrągłe grube nad potokami, po wschodzie słońca kwiatu nie widać! znika, rozmaryn broń Boże do wianka, tojad szafirowo kwitnący.

Marya SZOŁDRSKA [1820-1903], 22 IX 1883 r., Poznań

62. Na ziele do święcenia zbierają: róże, jabłecznik, rozchodnik, macierzanka, majoranka, śmietannik, rosiczka, czarcie ziele, bzduchę, włoski Pana Jezusa, kopytnik, rojownik, rosiczka, rumianek, mięta, macierzanka, piołun, jarzyny wszystkie, słonecznik

List z 25 VII 1884 r., Poznań,

Do wianków biorą: róże, rozchodnik, jabłecznik, monstercyca, grzmotnik, macierzanka, rumianek, odczyne.

Do snopków na Matkę Boską Zielną (Wniebowzięcie) – krzyżowe ziele, stej Trójcy [ziele], malwy, czyszczowe ziele, słonecznik, kwiecie marchwi i innych jarzyn, mięta.

Anna SZREDER, 28 IX 1883 r., Kobusewo (pod Kartuzami)

62. Już wspomniałam że rozmaite ziele a mianowicie rumianek, rozchodnik, macierzankie, bylicę, rozmaite kwiateczki osobliwie nagietki, a przeważnie wymienione herbaty czyli zioła.

Dr ŚWIERZBIŃSKI, 25 VIII 1883 r., Warszawa

[br nr] [...] [gruszki ‘panny’] Wedle przekonania ludu ruskiego, co sam spostrzegłem, jeżeli kobieta przynadziei, to owoce poświęcone spożywa, ochrania płód swój od istoty wrogiej Dziecińcem, Dietiacze nazwanej. Stąd oseskom zawieszają na szyi owe panny zrobione z kości. [...]

Marina TOMASZEWSKA, 21 IX 1884 r., Winniki, Samborskie

Winniki w Samborskiem

62. Na wianeczki poświęcane na Boże Ciało zbiera lud następujące rośliny: rozchodnik, dzięgiel, nawrotnik (Nawrotnik jest to samo, co w Kudynowcach zowią naworotil), kopytnik, śmietannik albo Iwanyki, Boże drzewko, macierzanka, kukuruczka, bylica, żywokost, mięta, głucha pokrzywa, pererwa, szczerbanyki, wasyłyki, babka. Poświęcanych wianeczków używa lud na okadzanie chorych ludzi lub bydła.

63). Na tak zwane ziele lud zbiera rośliny te same, co i do wianków. To ziele jednak nie święci się w tej okolicy na 15 sierpnia, ale na Zielone Świątki. Rośliny te zbiera gdziekolwiek nie na miedzach. Gdy grzmi, gdy wielka burza sypią to ziele na ogień.

Kudynowce w Złoczowskiem

33). Boże drzewko dają tylko do wianuszków, które święcą na Boże Ciało.

62). Lud robi wianeczki z wszystkich ziół jakie rosną w ogrodach i ogródkach; oprócz tego zbierają kilkanaście gatunków innych roślin, które zbierają przy drogach, a których zasuszone liście załączam. Pererwa, orisznyca, dzwinoczki, ruta, naworotil, dzwonki ogrodowe, czuboczki, mięta ogrodowa, naworotil, podorożnyk, toja. Wianuszki święcą na Boże Ciało. Gdy grad lub burza sypią poświęcone wianuszki na ogień, także okadzają nimi chorych ludzi i chore bydło.

63). Zioła święcą nie na 15ty Sierpnia, ale w Zielone Świątki. Zbierają je na ten cel w ogrodach i w lesie. Z ogrodowych używają toję, mięte, rutę, kanupir, marunę, dzwonki ogrodowe, a z leśnych: paproć, wronie masło (kwitnie fioletowo), wołowe oko (kwitnie żółto w kształcie małych różyczek), starodubnyk (kwitnie żółto), termentela, matorynka (kwitnie żółto i czerwono), kadyło, kukuruczka (kwitnie białe) i leśne dzwonki duże fioletowe i mediwka. Ziela święconego używają tylko dla umarłych do trumien i pod głowę.

Aleksandra TRZCIŃSKA, 1 X 1883 r., Łyszkowice, gubernia warszawska

62). Na ziele i w celu leczniczym, które przynosi do święcenia, zbiera lud po trochu każdego zboża, bylice, macierzankę, rozchodnik, boże drzewko, słoneczniki, makówki, marchew, szyszki sosny, szalej, dziewannę, ostróżkę, astry, orzechy, strąki grochu, lubin, koper, haber czyli modrak, piołun, olszynę, proso, rumianek, michałki, astry, aksamitki i nogietki.

odpowiedzi TUTEJSZYCH PARAFIAN, 2 XII 1884 r., Trzemeszno, W. Ks. Poznańskie

Ad 62. [...] W skład wianuszków na Boże Ciało wchodzi: rozchodnik, rosiczka, macierzanka, śmietannik (okaz dołączony), szałwijo, lizop, lewenda, lipina t.j. liście lub kwiat, betonika, piwonijo, miętkiew, targownik (Trifol. mont.), bobownik także bobkowe liście zwany (Menyanthes trifoliata), kopytnik (Anemone hepat.), bylica („najstarsze ziele”), lzy M. B., laseczki M.B., żywokost, marunna, melissa, jabłecznik (Agrimonia eupat.), żydówka (paris quadrifolia), modrok, czarcie zebro (Cirsium oleraceum, Cnicus oleraceus).

Ad. 63. Laseczka P. J. (Scabiosa), byliczka, strzałka (Bidens), nawrotek, wiatrowe ziele, lzy M. B. (Briza media), żółta róża (żółte turki), babie zęby (Alectorolophus), kobyłok (Rumex), lisi ogon, grzmotnik (Polycnemum arvense? – okaz był dołączony).

J. WAJDA, ksiądz, 20 VIII 1883 r., Poznań, dotyczy: pow. raciborski

ad 62) przypominam sobie z młodych lat, że ludzie przynosili do święcenia:

tysiącznik (u nas tylko „centnaryja”), koniczyna wodna ([Fieberklee]) na „psinkę” t.j. na febrę. Oprócz tego „Tanacetum vulgare” polskiego nazwiska nie pamiętam, kminek, rumianek i zdaje mi się „Lysimachia vulg.

Konstancja WAWRZYŃKIEWICZ (z Terleckich), wdowa i akuszerka, 26 XI 1883 r., Janów Podlaski

62). Na wianeczki: mięta, macierzanka, Boża rosa, grzmotek, lewanda, rozchodnik kw. żółto i po zerwaniu rośnie i kw. długo, wrotycz listki okrągłe karbowane żółto kwitnie, piponia [sic, może pomyłka i miało być: piwonia?] są to liście pachnące podłużne dość duże krzew ten kw. żółtozielono nie tak jak druga piwonia pąsowego dużego, piołun, bylica, melissa, marona, boże drzewko, majeranek (używają go też i do kielbas kto nie lubi z czosnkiem), wrotycz ([1 wyraz nieczytelny] jest i do rosolu).

Karol WESOŁOWSKI, organista, XII 1884 r., Wilatów, pow. mogilnicki, W. Ks. Poznańskie

No. 62. zbiera na wianki: 1. Rozchodnik, 2. Macierzankę, 3. Śmietannik, 4. Rosiczkę, 5. Sałwję, 6. Jabłecznik, 7. Targownik, 8. Lipowe liście, 9. Miętę. [...]

No. 63. Na święto Matki Boskiej tak zwanej Zielnej zbiera lud i przynosi do poświęcenia ziola jakie tylko rosną na polach i łąkach i takowe potrzebują na różne choroby jako dla siebie tak i dla bydła. Staroświecki zwyczaj zbierania tych ziół na 7. lub na 9. miedzach już jest teraz zapomniany od ludzi. Zbierają Żyto, jęczmień, groch polny, marchew polną: jej kwiat, marchew ogrodną: jej korzeń, bylicę, makówki ogrodne, Łaski P. Jezusa, Łzy M. B., słonecznik itp. ziola.

Na wianki biorą się następujące ziola:

Bylica

Macierzanka

Mięta

Malisa

Rozchodnik

Ruta

Rumianek

Lipowe liście

Targownik

Rosiczka

Śmietannik

Sałwia

Peonia

Maruna

63). Na w Niebowzięcie N.P.M. biorą się ziola następ.: 1. Pszenia, 2. żyto, 3. Jęczmień, 4. owies, 5. marchew ogrodowa, 6. marchew polna, 7. mak, 8. laska p. Jezusa, 9. podróżnik [dopisek Rostafińskiego: Cichor. intyb.], 10. bylica, 11. piołun.

Franciszek WODECKI, 7 VIII 1883 r., Warszawa

[...] zbiera po miedzach, łąkach i leśnych polankach. Ziola te i wiele innych lekarskich u ludu naszego mają wielkie znaczenie niejako moralne. Lud wiejski rozumie się polski i wyznania R. Katol. dwa razy do roku święci

ziele. Po raz pierwszy na Boże Ciało. Zbiera rozchodnik, macierzankę, barwinek, prawie wszystkie gatunki trifolium i wiele innych – robi wianuszki i te w oktawę Bożego Ciała Kapłan święci. Oświęcone zawieszają nad drzwiami lub oknem z uwagi, że piorun, jak również wszelkie zło ma wstęp utrudniony, następnie używa na ból zębów, a głównie tymi wiankami na dwa lub trzy tygodnie przed ocieieniem musi być każda krowa kadzona, aby funkcja cielenia szczęśliwie się odbyła. Po raz drugi święci lud ziele w dzień Wniebowzięcia N.M.P. tj. 15 Sierpnia. Wszystkie rośliny objęte 49§ muszą wchodzić do ziele, które się święci w tym dniu, jak kto nie ma w bliskości, idzie do drugiej i trzeciej wsi, a nawet o milę w pola w lasy a musi mieć uprzywilejowane rośliny do święcenia. Każdy kto tylko ma chociażby jedną krowę, bezwarunkowo posiada oświęcone ziele, po oświęceniu ziele rozwiązuje snop utworzony z roślin poświęconych, suszą na słońcu następnie zachowują. Przy każdym ocieieniu krowy, to jest po fakcie, gotują pewną część tego ziele i dają do picia przysoliwszy jeszcze, żeby lepiej piło bydło, po dwóch takich napojach dają dopiero jeść. Ten zwyczaj u wszystkich wieśniaków istnieje. Używają też tego ziele na kąpiel dla niemowląt, jeżeli te są fizycznie słabe lub wątłe. Nie potrzebuję tu wymieniać pojedynczych miejscowości, bo to o czym wspomniałam w całej Polsce ze czcią religijną i tradycją jest zachowane.

Adam WOLIŃSKI, referendarz Sądu Nadziemiańskiego, 30 VIII 1883 r., Oporów, dotyczy okolicy
Nr. 62: do święcenia zbiera tu lud: macierzankę, rozchodnik, marchew (korzeń), rozmaite zboża, mak (makówki, główki) i rozmaite zioła ogrodowe.

Jadwiga WOYNIŁOWICZÓWNA, 22 XII 1883 r., wieś Lipów, pow. rzeczycki, gub. mińska
63). Na 15. Sierpnia święci zboża i zioła bez wyboru.
[br. nr] St. Janka jako oświęcone ziele zawiesza się u pułapu.

Państwo ZAKRZEWSKY, właściciele Ostrositego Trzemeszeńskiego, XII 1884 r.
62. Na Boże Ciało: Rozchodnik, Macierzanka, Śmietanik, Rosiczka, Kopytnik, Lipina, Baranie rogi, Piwonija, Wrotycz, Targownik. Czystszowe ziele.
63. 15go Sierpnia: Polna marchew, Byliza, Byliczka, Strzałka, Nawrotek, Wiatrowe ziele. Używane na żółtaczke i na rany.

J. ZIELENKIEWICZ, 10 X 1883 r., Okulice, pow. bocheński
62. Na ziele do święcenia zbiera: Laski Naj. Panny, bukwięc, wrotycz, dzięgiel, świniogórz, koszycki, czarne ziele ogrodowe, koper, sajtę, miętę, piołunek, boże drzewko, wanaty.

J. ZIELIŃSKI, nauczyciel, 28 IX 1884 r., Pelplin koło Gdańska, dotyczy: Kociewie
62). Na wianki na Boże Ciało zbiera lud:
macierzankę, rozchodnik do kadzenia od zapalenia gardła.
63). Na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia zbiera lud:
Piołun, krzyżowe drzewko (Kreuzblumen), rozchodnik, szalwije, macierzankę, kobyłak i szalej (którego ziarnka od bólu zębów sypie na rozpalone węgle do nakadzenia).

Dr ZIKOWSKI, lekarz, 5 IX 1883 r., Kcynia, dotyczy: okolic
Nr 62. Na M. Boską święcą [lub: kwietną] w Sierpniu: owies, jęczmień, bylica, krwawnik, kocanka, makówki, piwonie. Do wianków: rozchodnik, targownik, macierzankę, lipowe listki, szalwije, rumianek, piwonie, rosiczkę.

[podpis nieczytelny], 7 XI 1883 r., Wodniki, poczta Marympol koło Halicza
62. Do święcenia przynoszą i na tak zwaną Matkę Boską zielną wszystkie jarzyny, owoce kwiaty – miętę pieprzową, koper, kmin, marunę. Wianki na Boże ciało plotą z mięty, rozchodnika, macierzanki.

[n.n.], 5 IX 1883 r., dotyczy: okolic Tyczyna
Rzerzuę u nas sieją ale tylko na to aby było co oświęcić na M. Boską Zielną.
31. Zastosowania miry nie znają – ale na M. Boską Zielną, z każdego domu muszą ją oświęcić. – Ma właściwy sobie silny zapach, pytałem się jednego ogrodnika, jak się ona nazywa i powiedział mi że to jest Artemisia peterburgensis.